

Innehållsförteckning

Förord	Karl-Fredrik Ingemarsson
Varför Östhammar och transportleder på vikingatiden	Karl-Fredrik Ingemarsson
Östhammar före 1491	Karl-Fredrik Ingemarsson
Albrekt av Mecklenburg	Vivi Lindberg
Östhammars Stads Privilegiebrev	Karl-Fredrik Ingemarsson
Östhammar 1521–1700	Karl-Fredrik Ingemarsson
Hantverkets utveckling under 1700–1800 talet	Karl-Fredrik Ingemarsson
Handel och transport under 1800-talet	Karl-Fredrik Ingemarsson
Nya stadsdelen	Karl-Fredrik Ingemarsson
Östhammar under 60 år (1887-1946)	Oskar Hellman
Den nya tiden bryter in Östhammar 1850 – 1930	Ragnhild Sjögren
Stadens förvaltning, rättsskipning och sista rådstuga 1300–1916	Ragnhild Sjögren
Kyrkliga seder och bruk	Fritjof Sjögren
Social omvårdnad	Fritjof Sjögren
Östhammars Tidning	Tommy Sjölander
Östhammars första poststämpel	Bo Eriksson
1879 Feltrycket 20/tretio	Bo Eriksson
Folkminnen från Östhammar ”Butikshandel”	Tor Schram
Östhammars borgmästare	Karl-Fredrik Ingemarsson
Moderna tiders kvinnor och män	Ragnhild Sjögren
Några bemärkta profiler i Östhammar under 18-1900 talen	Ragnhild Sjögren
Kungabesök i Östhammar	Tommy Sjölander
Signe Jacobsson och rösträtten	Stig Unge
Tidens gång i Östhammar	Stig Unge
Östhammar i bild	Torbjörn Forsman
Vägen till dagens Östhammars kommun	Stig Unge
Viktiga händelser i sammanfattning 1860 – 2018	Ragnhild Sjögren
Programpunkter Östhammar 650+	Östhammars kommun

Förord till ”Jubileumsskrift Östhammar 650 år ”

Nu när Östhammar som Stad, ort och boplat kan se tillbaka på 650 år av utveckling och förändring, vill vi från Hembygdsförening bidra med en berättelse om hur det kom sig att Östhammar blev till och hur staden under dessa 650 år utvecklades till den plats och ort vi känner idag.

Den historia som är kopplad till staden Östhammar är omfattande och har av flera författare i tidigare krönikor beskrivits i olika former och inriktningar. Det gemensamma är en önskan att förmedla det man anser är viktigt att uppmärksamma. Vissa författare har valt att lovsjunga sin hemort och ge uttryck för egna minnen kopplat till staden Östhammar.

Frösåkers hembygdsförening, som bildades 1924 har i sin stadga ett uppdrag:

”att samla, bevara och förevisa kulturföremål som kan anses lämpliga för att belysa Frösåkersbygdens historia och utveckling genom tiderna. I föreningens uppgift ingår också att sprida kännedom om bygdens fasta fornlämningar.”

Som ett led i detta har föreningen inför Östhammars 650 års-firande tagit fram denna skrift som vi tror kan ge den historieintresserade eller den allmänt nyfikne en god bild av historiens olika skeden för den lilla staden Östhammar på roslagskusten, på den plats där landet sist steg upp ur havet.

Skriften vill förmedla en bild av de historiska skeden som var grund till att denna plats valdes som bostadsort och Stad. Hur kom det sig att man här på platsen fann skäl att bygga sina hus och vilken utkomst och näring var skäl till att man valde just denna plats? Varför en Stad och inte endast en by?

Hur utvecklades näring och hantverk under olika epoker? Som stad hade ju Östhammar under många hundra år rollen som norra Roslagsbygdens handelsplats och handelscentrum. Här hölls marknad i stor omfattning enligt tillstånd av kungen.

Stadslagarna för första gången gemensamma för Sverige, som togs fram av Kungen Magnus Eriksson på 1300 talet var styrande för de privilegier och rättigheter en stad som Östhammar hade. Det ansågs viktigt att stimulera städerna för handel och hantverket även om städerna utgjorde endast en liten del av befolkningen i landet vid den tiden.

Här i staden hade man monopol på Handel och Hantverk ända till 1850 talet! Skälet var att kungen då kunde kontrollera handeln och begära tull och skatt. Det var fogdarna, tulltjänstemännen och senare landsfiskalernas uppgift att inkassera denna inkomst till kungen och staten.

Vi i föreningen hoppas att läsaren i denna skrift skall finna svar på frågor och liksom vi fascineras av den fantastiska, mångfacetterade och i vissa avseenden stolta historia som är kopplad till Staden Östhammar. I skriften har infogats en mängd bilder och kartillustrationer med anknytning till Staden Östhammar under perioden 1860–1950. Vår förhoppning är att läsaren skall finna nöje och förnyad insikt om vår gamla Stad Östhammar och dess historia.

Skriften har kommit till och gjorts möjlig med ekonomiskt stöd från Östhammars Kommun.

Väl mött uppe på Hembygdsmuseet för att bese våra fina samlingar samt njuta av den fina parken. Vi ser gärna dig som medlem i vår förening, Frösåkers hembygdsförening!

Karl-Fredrik Ingemarsson
Ordförande Frösåkers Hembygdsförening

Fotona på framsidan:

Strömmingsfiske, fiskebåtar i hamnen
Hantverk, silverbägare av Elias Noreus 1761
Handel, Stora gatan (idag Drottninggatan)
Sjöfart, skonerten Bertha

Varför Östhammar och transportleder på vikingatiden

Beaktar vi de fornlämningar vi känner till kring Östhammar, Gammelbyn och Ed ser vi ett mönster var människor byggt och bott. De synliga spåren är gravar och lämningar från bosättningar.

Det fanns då som nu behov av transporter och handel. Det var viktigt för befolkningen, i skärgården att kunna komma i kontakt med spannmålsodlande bönder och t.ex. byta fisk mot brödsäd.

Ser man på kartor runt nuvarande Östhammar, Gammelbyn och Eds by och har havsnivån på 1000 talet inritat (vikingatiden), så visar de hur vattnet från saltsjön nådde ända upp mot Eds by och omringade flera av de områden som då var öar, men som vi idag ser som en del av Östhammar med omnejd. *Se nästa sida.*

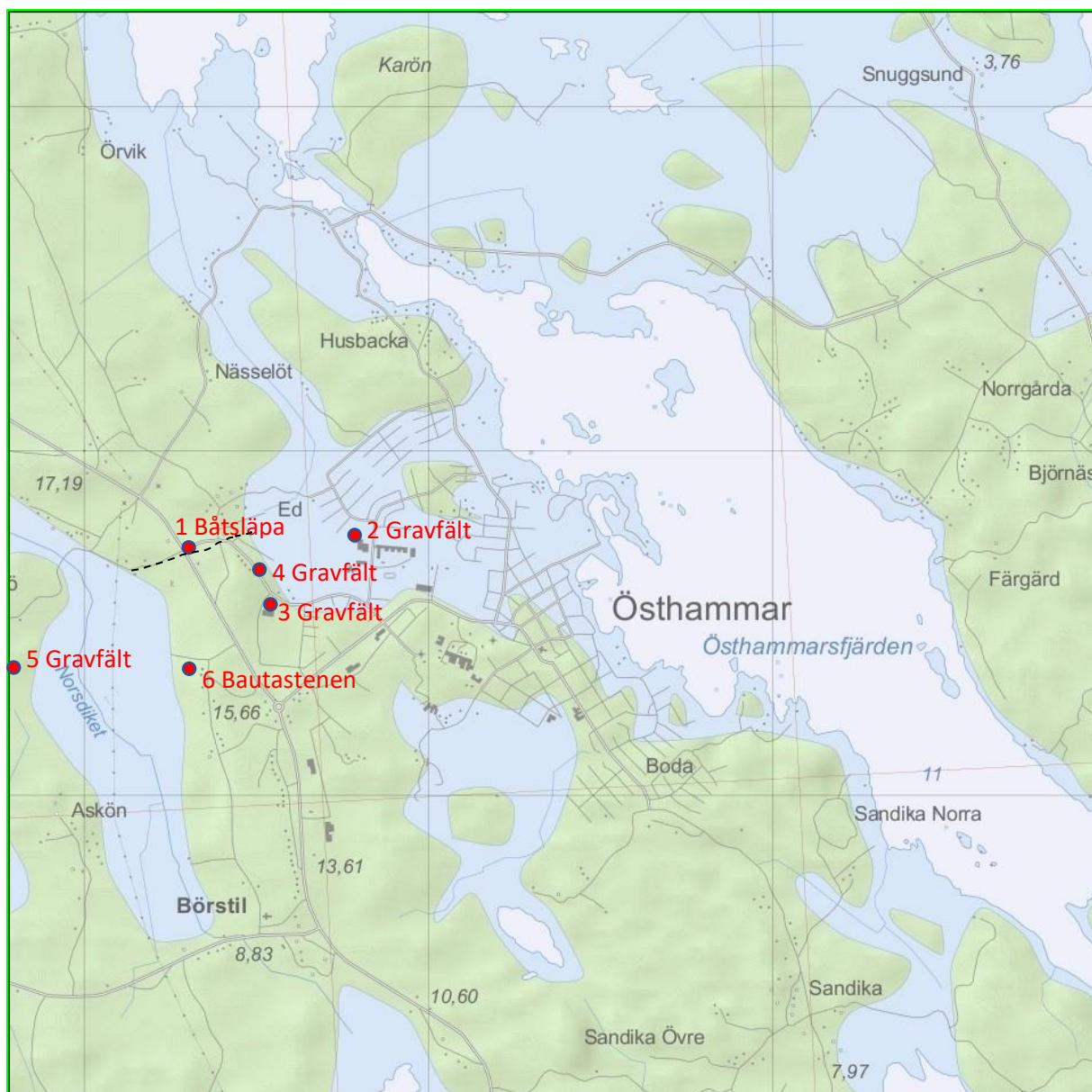
Vi kan av dessa skäl sluta oss till att saltsjöns vattenväg som slutar i förlängning av Bilsta-ängarna mot Eds by och via en båtsläpa ett ”ED” (1) mot sötvattenvägarna i Norsdiket, var en viktig transportled. Norsdiket, som då var mycket mer vattenförande än idag och som anslöt mot Assjösjön och vidare mot Olandsån gav denna transportmöjlighet med båt. Detta var infarten som ledde till Upsal och hednatemplet. Denna vattenväg trafikerades troligen av fiskare och jägare från saltsjön och bönder från inlandet. Vid ”omlastningsstationen” uppstod förutsättningarna för en mer permanent handelsplats och en permanent bebyggelse. Grunden för ett framtida samhälle hade skapats Öster om Eds Hammar

Att ta sig till hednatemplet i Upsal i Tiundaland var också viktigt. Denna platsen vid kusten utgjorde då Tiunda Rod ”Roden” senare Roslagen. Enligt Snorre Sturlasson i Ynglingasagan låg Upsal och alla svears ting i Tiundaland, och där hölls regelbundet vart nionde år ett stort blot till vilka många kungar sökte sig.

Snorre säger att Tiundaland är den rikaste och bästa bygden i Svitjod; till den sluter sig hela riket, där är konungens säte, där är ärkebiskopsstolen och där ligger Upsal varifrån Upsal öd har fått sitt namn. Över varje lagsaga finns en lagman, men alla lagar är underställda Upplandslagen och alla lagmän är underställda den som är i Tiundaland.

Fornlämningar berättar

I samband med byggnation av Eds skola 1975 undersöktes ett gravfält (2). Sammanlagt kunde ett 15-tal individer i gravar tas tillvara. Vissa hade endast tandemaljen bevarad och andra hade kompletta skelett. Bland fynden fanns ett silvermynt präglad i Tyskland ca år 1030 och enstaka kamfragment. Datering 1000- och 1100-tal.

Karta från SGU, som visar strandnivån år 1000

På andra sidan av dåvarande vattnet mot Eds Hammar, där Lantmännen 1970 (3) byggde verkstad och upplag, hittades också gravar från samma tidsperiod. Gravfältet, ca 160x80 m (NÖ-SV) bestod av 32 fornlämningar, 12 högar och 20 runda fylldastensättningar. Fornlämningarna (4) ligger i vägslänten och är mycket skadade av vägen. I slänten ligger frameroderat benmaterial. Provundersökning gjordes öster om fornlämningen, och där påträffades början av en sothorisont med skärvsten och enstaka kol, vilket bedöms vara rester från äldre boplatser. Fynd av keramik, brända ben, järnfragment, nitar, nitbrickor, bronsfragment, en fyrsegmenterad silverfoliepärla, spik och träkol. Datering till vikingatid.

Flyttar vi oss över "Båtsläpan Edet" kommer vi fram till vattenvägen Norsdiket. På båda sidor vid Assjö finns gravfält 155x60 m (NNV-SSÖ) bestående av 50 fornlämningar. Dessa utgörs av 26 högar och 21 runda, övertorvade stensättningar och 3 rösen. Högarna är 5–10 m i diam. och 0,4–0,8 m h (5). Området är nu via hembygdsföreningen utmärkt med blå fornminnesskylt.

Även på östra sidan av Norsdiket vid Eds plantskola ligger stora gravfält som tyder på tidig bebyggelse. Gravfältet är 110x90 m (NÖ-SV), bestående av 60 fornlämningar. Dessa utgörs av 58 högar och 2 runda stensättningar. Högarna är 3–8 m diameter.

Här på den östra sidan av Norsdiket står en ståtlig Bautasten (6) över ett större gravröse som är omringat av mindre gravar. Detta fornminne hålls gräsklippt och fin av hembygdsföreningens medlemmar. En informationsskylt är uppsatt av hembygdsföreningen i anslutning till fornminnet.

Platsen för Bautastenen valdes för att den gravsatte hövdingen under Bautastenen skall överblicka transportvägen Norsdiket.

Bautastenen

Foto: Karl Fredrik Ingemarsson

En handelsplats uppstår

Av ovanstående förstår man lätt att här var en plats där fiskare, jägare sjöfarande på saltsjön mötte bönderna från inlandet för att göra affärer och byta varor. En handelsplats uppstod som under 1200-talet utvecklades i det gynnsamma läget vid viken mot Ulrikebergsområdet där bryggor och permanent bebyggelse uppfördes.

Vid busshållplatsen vid Ulrikeberg upptäcktes rester av bryggor och stolpar när en mindre arkeologisk undersökning gjordes i samband med grävningar gjordes för busshållplatsen.

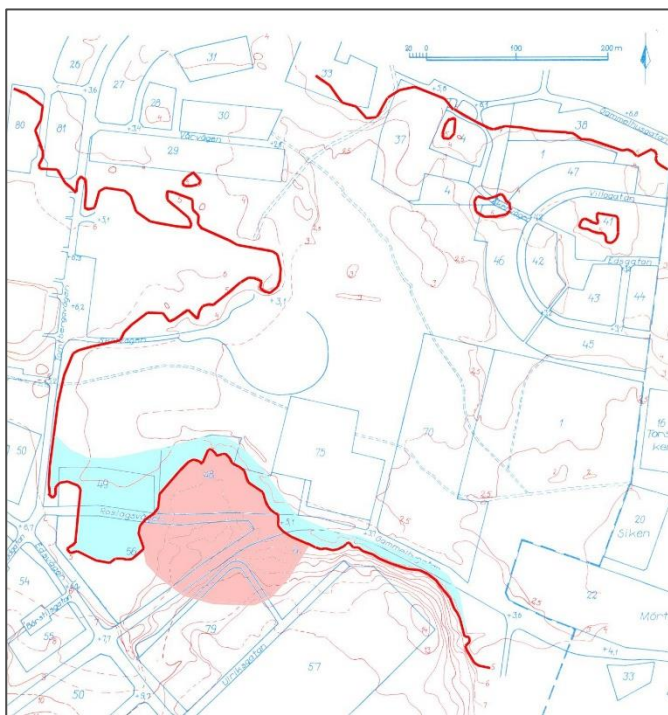
Då en mer omfattande arkeologisk undersökning för hela området saknas får slutsatser dras av fornlämningar och dokumenterade studier.

Utvecklingen av en stad ”Öster om Eds hammar” är en rimlig härledning av namnet Östhammar.

/KFI

Östhammar före 1491

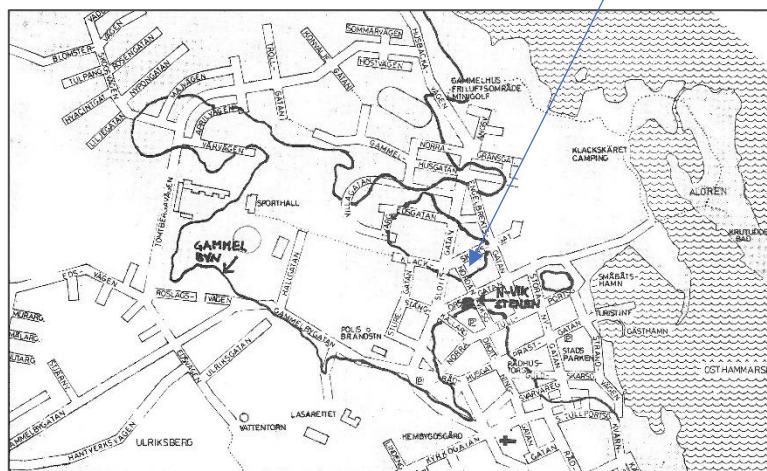
Östhammar har troligen funnits som stad redan under 1200-talet, bildat som en följd av den handel som här förekom mellan fiskare från saltsjön och bönder från inlandet. Staden låg då vid den vik som fanns nedanför nuvarande Ulrikebergs området och Beijers virkesförsäljning, se karta.

Den bruna markeringen är staden på 1300- och 1400-talet och det ljusblå är hamnområdet.

Namnet Östhammar härleds ur öster om Eds Hammar (ordet Hammar, stenig skogbevuxen mark). Eds Hammar är den skogbevuxta steniga åsen, som leder från höjden vid utfartsvägen, Gammelbygatan och Stjärngatan mot Eds by. Öster om

denna plats anses staden ha legat från ca 1200 till 1491.

Här fanns på den tiden förutsättning för en hamnanläggning och skyddat läge för skutor och annan sjöfart. Vattnet gick långt upp på Bilstaängarna och färdvägen ut på öppet vatten gick via leden vid det idag täckta Bilstadiket och passerade "Stenen" i Nordanvik. Denna sten utgjorde ett undervattensgrund vilket vid denna tid sågs som en fara för sjöfarande. Sägner säger att sjömännen bad: "För stenen i Nordanvik bevara oss milde Herre Gud"

Strandlinjen 1373

De som grundade staden var fiskare och hantverkare. Dessa borgare hade alla dessutom ett litet jordbruk för att klara försörjningen.

Det äldsta dokument som styrker stadens ålder är från 25 mars 1368 skrivet i Enköping. Det är undertecknat av den då regerande kungen Albrekt av Mecklenburg. Han stadfäster de privilegier och friheter som staden tidigare haft av hävd och ålder.

Dokumentet skriver: "arvingar och efterkommande alla de frälse och privilegier som de och era föräldrar av ålder haft". Detta visar att det då var känt av kungen och hans tjänstemän att

staden hade funnits sedan tidigare. Kungsbrevet, som finns bevarat i kommunens arkiv, beskriver alla de privilegierna som tillkommer staden.

Staden gavs rätt att hålla marknad och ensamrätt att sälja och köpa varor, vilket fick säljare och köpare att komma till stadens torg. Vid in- och utförsel fick man betala tull till kungens tjänstemän. Tull var en av kungamaktens viktigaste inkomster så det fanns ett ömsesidigt intresse att gynna staden.

Det kungen bekräftar i privilegiebrevet är borgarnas ensamrätt till handel och köpenskap.

Gällande stadens ålder så finns ett brev undertecknat av kung Adolf Fredrik 31 augusti 1762. Där står att Östhammars dåvarande borgmästare Samuel Groop framhållit ”att staden under 600 år haft stadsrätt och privilegier och till kronan erlagt utskulder”. Är Groops uttalande riktig så bekräftas att staden är mycket gammal och funnits på 1100-talet.

Kung Albrekt besökte Östhammar den 28 oktober 1383 och lämnade då ett skriftligt medgivande att staden fick hålla årlig marknad, 10:e dag jul alltså i januari samt hålla torgdag varje lördag. Även detta brev finns i kommunens arkiv.

1444, 7 maj bekräftar Kung Kristoffer av Bayern stadens privilegier i ett brev och tillerkänner Östhammars borgare fri handel och sjöfart. I brevet skrivs att en av kungen utsedd fogde skall skickas att övervaka Östhammar och Östhammars Län för att tillse att stadsskatt och övriga skatter hanteras korrekt.

Detta endast 10 år efter att den tidigare danske fogden på Östhammarhus 1434 körts iväg vid Engelbrekt upproret. Östhammarhus låg vid nuvarande Husbacken. Hus på den tiden var liktydigt med slott.

Nedan en rimkrönika om denna händelse.

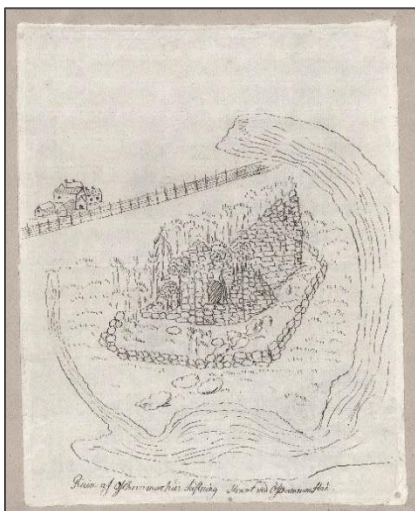
---

*Tha Roskarla förfara
Engibrichht för Stockholm wara
Osthammar mände han hota
Fougten fick det genstan veta
Han strax til skiups bar
Att Thet ther uppa war
Tha ute war hwad ther war inne
Han tände I eld och låt det brinne
Thet brände han nider i Grund
Och for til Stockholm i samma stund*

Karl-Fredrik Ingemarsson

Dessa på bilden beskrivna lämningar över Östhammarhus finns inte kvar idag. Det sägs att utfyllnaden vid Källörsgrundet och som idag utgör Källörssparken består av sten från denna lämning.

Att Östhammarhus legat just där är rimligt lätt att förstå. På den tiden var Husbacken en ö, med en annan ö på andra sidan sjövägen ut ur staden norrut. En strategisk plats för att övervaka och kunna kräva tull på passerande fartyg in och ut ur staden norrifrån

Till denna plats gick på den tiden en väg via Eds by som anslöt till vägen till Börstils kyrka, där de tre huvudvägarna gick samman i ett trevägskors, till Stockholm, Uppsala och

Gävle. En viss uppblomstring av stadens näringsliv ägde rum vid den här tiden. Särskilt sjöfarten synes ha blomstrat. Detta föranledde borgmästare i Stockholm att hos kungen klaga och begära att Östhammar skulle förklaras för olaga hamn. De ansåg denna handel vara till stort förfång och fördärlig skada för Stockholm.

I sitt öppna brev 1461 den 29:e augusti förklarar Kung Kristian I Östhammar för olaga hamn och förbjöd staden införa och utskeppa något gods. Ett svårt slag för Östhammarsborgarna, som dessutom såg att vattnet forsade ut ur viken. Landhöjning gjorde att den gamla hamnen blev allt mer otillgänglig

Man kunde konstatera att sjöfarten och fisket hämmades av allt grundare förhållanden vid stadens hamn och anöringsplatser. Borgarna började överväga att flytta till en lämpligare plats med bättre sjöförhållanden. En plats Öregrunds näs på Medelörs bolstad i Börstils socken, utsågs.

Staden beslutade att sända fyra borgare; Anders Botwidsson, Nils Hansson, Anders Person och Jöns Andersson till det i Uppsala församlade rådet, riksmötet, och där begära hos riksföreståndaren Sten Sture d.ä. och ärkebiskop Jacob Ulfson samt riksens råd att få flytta staden till Medelörs bolstad dvs Öregrunds näs.

Av Sten Sture d.ä., ärkebiskopen och riksens råd fick man den 18 mars 1491 skriftlig bekräftelse i ett dokument. Där står att Östhammars borgare får ta med sig och nyttja alla de rättigheter, friheter och privilegier som staden hittills hade haft till den nya platsen. I dokumentet uppmanas borgarna bl.a. att vid byggande på den nya platsen, tomterna rättmätigt skulle fördelas. Det noteras också att om en tvist vid nybyggandet skulle uppstå "skole the tillflykt hafwe" till ärkebiskopen Jacob Ulfson eller lagmannen i Upland Greger Mattson.

Så gott som alla flyttade och endast några blev kvar vid den gamla hamnen. Trots det stränga förbudet mot sjöfart från 1461 syns näringen likväl blomstrat, troligen togs även skeppen, skutorna med till den nya platsen. I en skrivelse av 10:e augusti 1502 utfärdad av riksföreståndare Sten Sture d.ä. överväger riksens råd och Stockholms borgmästare, att den segling och handel som Östhammar, Öregrund och Gävle bedriver med Lybeck, Danzig och Reval icke kan vara Stockholm och riket till gagn och särledes Stockholm till fördärv och förnedring. Förbud utfärdades för de svenska städerna norr om Stockholm att segla och handla på utrikes hamn. Kanske detta förbud, som uppenbarligen inte åtlöddes, föranledde att Öregrund på kungens order nedbrändes helt 1521, endast 30 år efter nybyggnationen?

Albrekt av Mecklenburg

I Östhammar har kung Albrekt av Mecklenburgs namn levat på ett särskilt sätt genom de gångna seklerna. Han förnyade stadsrättigheterna 1368, och det har sagts, ”att han var staden synnerligen bevägen”.

Vem var han och hur kom han hit, denne tyske furste som kom att inneha den svenska kungakronan i 25 år.

Albrekt föddes 1338 i norra Tyskland, i hertigdömet Mecklenburg. Hans föräldrar var hertig Albrekt II av Mecklenburg även kallad den ”den store” och hans gemål, den svenska prinsessan Eufemia, som är Kung Magnus Erikssons syster.

Det var planerat att Albrekt skulle ta över som hertig i Mecklenburg efter sin far. Förhållandena i Sverige kom dock att förändra planerna.

Kungamakten var svag i 1350-talets Sverige och landet hade nyligen drabbats av digerdöden.

Kung Magnus började förlora greppet om sitt rike. Kronan hade konstant brist på medel, medan det andliga och världsliga frälset kunde roffa åt sig alltmer mark och egendom. Bönderna var svårt skattetyngda

även om Magnus försökte rätta till vissa missförhållanden som rådde. De mäktiga adelsätterna kritiserade kungen, och intrigerade med både honom och varandra. Den mäktigaste av stormännen var Bo Jonsson Grip. År 1363 reste han och flera personer ur den svenska högadeln till Mecklenburg.

Redan 1356 hade delar av adeln gjort uppror, men inte lyckats besegra Magnus. Nu hade man bestämt sig och man ville han hjälp av Albrekt och hans son, att störta den svenska kungen.

Redan samma höst utrustades en krigsflotta och Mecklenburgarna seglade mot Sverige. Ombord fanns Albrekt den äldre, Albrekt den yngre, de exilsvenska upprors herrarna och en arme av värvade knektar. Flottan anlöpte först Kalmar, en hamn som redan kontrollerades av den allierade greve Henrik av Holstein. Från Kalmar avreste flottan mot Stockholm, där den togs emot av borgarna, som många var tyskar. Stockholmsborgarna hade redan svurit trohetsed till sin nye kung Albrekt innan flottan kom fram.

Städerna Nyköping och Söderköping, som var tysksdominerade, anslöt sig snabbt.

I början av år 1364, hade Magnus och hans son och allierade, kung Håkon av Norge, samlat sig till motstånd. Hårda strider följde, men på ett halvår hade Magnus trupper besegrats.

Håkon sårats och Magnus fängslats

År 1364 valdes Albrekt av Mecklenburg till svensk kung, vid Mora stenar. Dock skedde detta i strid med landslagens föreskrifter, där det stod ” att konungen skulle vara inrikes född.”

Hertig Albrekt, kungens far, hade stora planer för sig och sin son. Han var med och deltog i Sveriges regering under flera år. Han hade planer att också erövra både Danmark och Norge.

Detta visade sig dock omöjligt att genomföra. Stadsprivilegierna innebar att både handel och hantverk i första hand skulle förbehållas städernas befolkning som huvudnäring. Bekräftelser på tidigare privilegier blev vanliga under medeltiden, och det blev regel att den nytillträdande kungens skyddsförsäkran innehöll en bekräftelse av äldre privilegier.

På vintern 1368 befann sig kung Albrekt och hans följe i Enköping, och det är här han utfärdar det privilegiebrev som gav Östhammar de stadsrättigheter ”de av ålder haft”, som det står i brevet. Troligen var det Upplands lagman som lade fram ärendet för kungen.

Av den kungliga skrivelsen framgår att staden tidigare blivit tilldelad stadsprivilegier, då det betonas, ”att de och deras arvingar, och efterkommande må och skola nyttja alla de frälse och privilegier som de och deras föräldrar hava av ålder haft där inom den förenämnda Östhammars stad”.

Tidpunkten för stadens grundande är inte känd, och den äldsta handling som styrker stadens ålder är privilegiebrevet från 25 mars 1361.

I ett anförande från 1762-års riksdag, nämner borgmästare Samuel Groop att staden har haft stadsprivilegier i 600 år och ”till Kronan erlagt utskylder”. Enligt detta skulle Östhammar vara grundad redan på 1100–1200 talet, och en av de äldsta städerna i riket.

Trakten har varit tidigt bebyggd och gravfält från järnåldern finns i trakten.

Under kung Albrekts tid underlättade man möjligheten för tyskar att verka i Sverige.

Flera tyskar placerades som fogdar på kungens slott och var med att styra landet. Bönderna protesterade mot fogdarnas hårda metoder.

Den svenska adeln, med Bo Jonsson Grip i spetsen, reagerade kraftigt mot kungens enväldiga styre. De tvingade honom att lova och försäkra att han skulle styra landet med svenska män på borgarna och i riksrådet. Detta löfte hölls dock bara till en viss del.

Den 28 oktober 1383 besökte kung Albrekt Östhammar, vilket kan tyda på att på att staden inte var utan betydelse. Troligen var den lilla staden huvudort i Roslagen, då t ex Norrtälje ännu inte fanns. Det var säkert ett lysande följe som passerade förbi Börstil och upp mot Edshammaren. Gammelbyängen låg fortfarande under vatten och staden var inte det minsta lik den nutida.

En gissning är att kungens resmål var fogdeborgen, Östhammarshus och den tyske fogden. Borgen nämns inte i skrifterna förrän något senare, men kan ändå varit färdig 1383.

Östhammars borgarna fick troligen ta ett djupt tag i sina förråd för att tillfredsställa kungen och hans eskort, som troligen bestod av både fotfolk och många ryttare.

Kungen var tydligen nöjd med sitt besök och i ett brev stadfäste han att staden fick hålla marknad var 10-dag jul och varje lördag.

Albrekt hade segrat, men satt inte säker som kung. Hans makt över Sverige var inte total. Varken svenskarna eller tyskarna i hans omgivning kunde han lita på, då man i stora områden vägrade erkänna honom som kung. En tid av oro, laglöshet och uppror inleddes, och hans stöd bland det vanliga folket var svagt. I slutet av 1380-talet var adelns tålmod med Albrekts sätt att styra landet slut. Då den störste jordägaren, Bo Jonsson Grip, dog försökte han återta sin maktposition. Som en första åtgärd försökte han dra in gods från adeln. Rådsherrarna och adelsmännen vände sig då till drottning Margareta i Danmark, och sökte hjälp för att störta kungen.

Det berättas att Albrekt hånade Margareta genom att kalla henne "Kung Byxlös" och skickade henne en brynsten att slipa synålar på.

Upproret mot Albrekt var nu i full gång. En stor grupp adelsmän vände sina privatarméer mot sin egen kung. Margaretas anhängare hade inga större problem att ställa upp med bondehärer. Albrekt skyndade till Tyskland och värvade en riddarhär. Bondetrupper var inget alternativ för honom, då han inte litade på bönderna och bönderna litade inte på honom.

Det avgörande slaget stod vid Åsle utanför Falköping den 24 februari 1389. Danskarna vann och Albrekt och hans son Erik togs tillfånga och fick utstå en skymflig behandling. Albrekt fängslades och fördes till den kungliga borgen Lindholmen i Skåne.

Efter 6 år frigavs han och om han betalade en stor lösensumma inom en viss tid, skulle han få behålla Stockholm. Under tiden skulle Stockholm förvaltas av Lübeck och de hansa-städer, som varit neutrala i kampen mellan Margareta och Albrekt. Lösensumman kunde inte betalas och när det överenskomna datumet inföll överlämnade Hansan staden till Margareta.

Albrekt drog sig tillbaka till Mecklenburg. Han dog år 1412 och ligger begravnen i klosterkyrkan i Doberan. Hans första hustru, drottning Richardis, är begravnen i dominikanernas klosterkyrka i Stockholm. Vid hemkomsten till Mecklenburg gifte han om sig med Agnes, dotter till hertig Magnus av Braunschweig.

På Hembygdsgården finns en minnessten över stadens grundare, kung Albrekt av Mecklenburg. Stenen högs på 1980-talet av Algot Andersson i Kavarö. Algot var till yrket lantbrukare och brunnborrare. På fotot ser vi Algot omgiven av kommunalrådet Uno Jansson och Hembygdsföreningens dåvarande ordförande, Bengt Löfstrand.

Foto: UNT

Vivi Lindberg

Östhammars Stads Privilegiebrev

Kung Albert av Mecklenburg hade på sitt fjärde år som kung, efter accept av drotsen Bo Jonsson Grip, bestämt att i Enköping utfärda förnyade stadsprivilegier för Östhammar den 25:e mars 1368.

Brevet innehåller sju artiklar

- Tillkännagivandet
- Handelsprivilegium
- Rätt till sjöfart och handel
- Förbud mot lanthandel (bönhaseri)
- Tillsättande av egen fogde
- Försäkran om kungens skydd
- Stadfästade

” Härigenom göres för alla veterligt för dem som nu leva och för deras efterkommande, att Vii Albrekt med Guds nåde Sveriges och Göte konung tager alla våra undersåtar som bygga inom Östhammar i Börstil socken samt fasta och lösa egendom och tjänstehjon under vårt värn. ”

” Och för att de skola bliva rikare och bliva vår krona i Sverige till yttermera tjänst så förunna vi dem av vår synnerliga nåd att de och deras arvingar skola åtnjuta all den frihet och alla de privilegier, som deras förfäder av ålder haft inom Östhammars by. Och särskilt må de fritt köpa och sälja med vem de vilja, med köpmän och bönder dem som komma och dem som fara därifrån, både kläde, korn, råg, smör, salt och allt annat vad helst de må vara så som köpmän pläga göra i andra köpstäder o vårt rike Sverige ”

” Tillika ha de tillåtelse att fritt segla ut och in från sin by, varthän de vilja för att bedriva köpenskap in och utrikes på samma sätt som andra köpstäder i vårt rike göra. Och det detsamma må andra köpmän i riket saklöst göra och till och från dem segla och fara så som i andra köpstäder i vårt rike av ålder har skett ”.

”Vidare är vår vilja att ingen får eller skall driva köpenskap någonstans på landsbygden var sig i hemlighet eller öppet utan endast inom byn vid vite av 40 mark ”

” Slutligen är det vår vilja att de skola hava en särskild fogde i byn på samma sätt som i andra köpstäder i riket. ”

” Denna nåd och nu nämnda artiklar vilja vi att de skola komma i åtnjutande av som där bo såsom vi och vår fogde i Stockholm men inga andra bestämma invånare till evärdelig lag och lisa. Förty ålägga vi alla våra fogdar som nu finnas och deras efterträdare deras ämbetsmän och alla andra vem det var må, som lyder under oss, att ingen av dem djärves och efterkommande hindra eller kvälja vad som stadgats i detta vårt brev. Så framt han vill älska vår nåd och vår vrede fly. Och det är vår vilja att dess artiklar skola lända Östhammars byamän och deras arvingar och efterkommande till efterrättelse ”

” Till Styrka och stadfästelse av detta brev sätta vi vårt sigill därpå vilket skett i Enköping Marie Bebdelsedag år 1368 ”

Karl-Fredrik Ingemarsson

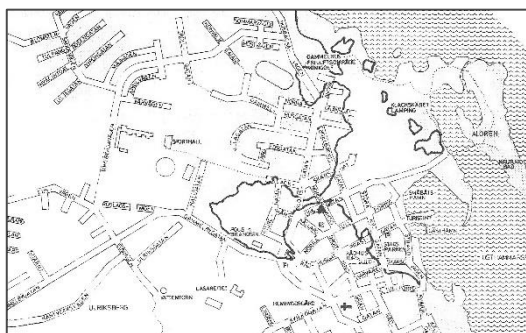
Östhammar 1521–1700

Återflyttningen

Efter att Öregrund bränts ner på order av Kristian Tyranns, (Kristian II) ståthållare i Stockholm 1521, flyttade de flesta borgarna tillbaka till Östhammar. Öregrund hade då funnits i endast 30 år.

Befallningen som utfärdades till en statens tjänsteman vid namn Knut Andersson, var att se till att före fastlag Öregrund bleve nedbränt, dock skulle de boende få förvarning så de kunde rädda sig och sitt lösöre.

De flesta av borgarna som bestämde sig att flytta tillbaka till Östhammar insåg att en ny boplatz måste sökas. För att kompensera för det allt lägre vattenståndet där Gammelby ängarna blev alltmer uppgrundade, flyttade man närmare saltsjön till Gullskäret. Där ordnade man med boende och sjöbodar för fisket. Denna plats omfattar området mellan kyrkan och Rådhusetorget. (Torget som nu håller på att förskönas med konstverk av en säl, det mest hatade djuret av Östhammars fiskeborgare, hur det kan bli!)

Strandlinjen 1549

Östhammarsborgarna kom på den nya platsen ganska snart igång med fiske, handel och hantverk. Kung Gustav 1:e (Wasa) utfärdade 22 januari 1539 ett skyddsbrev och bekräftelse av stadens rättigheter. I brevet skrivs att kungamakten skall skydda och försvara Östhammars undersåtar med hustrur och barn samt deras egendomar. Han skriver också att de tidigare av ålder och av äldre kungar och herrar givna friheter och privilegier framgent skall gälla för staden Östhammar.

I ett brev av den 31 januari 1550 skriver kungen att såväl Stockholm, Gävle som Östhammar beslutat att med stora skepp besöka England, Nederländerna och Frankrike. Möjligen för att skydda Stockholms handel och företag från konkurrens. Ett nytt brev kom 1554 från Kgl Majt med order om att Östhammarsborna skulle flytta tillbaka till Öregrund. Många åtlydde beslutet men flera stannade kvar på Gullskäret.

Det nya området tillhörde Gammelbyns bönder och markägare. En tvist om marken och ägandet kulminerade dock först 1780, vid ett ting vid Frösåkers tingsrätt, där stadens gränser och rätt till marken slogs fast.

Även Öregrund försökte omedelbart efter ryssarnas nedbränning 1719 förhindra att Östhammar skulle återuppbyggas och fortsatt vara en stad. 12 juni 1722 lämnade man in en skrivelse till landshövdingen om att Östhammar som avfälligt från Öregrund, borde mista sin stadsrätt. Man anför allehanda skäl som bl.a. att man från Östhammar fiskar vid Gräsön och hotar Öregrunds fiskare med att sönderhugga deras båtar. I augusti samma år skriver Östhammarsborgarna till landshövdingen att beskyllningarna saknar grund och staden med sin ålder och sitt gynnsamma läge bör få behålla sina rättigheter och privilegier. Vidare skriver man att Östhammar tidigare legat där nu Gammelbyn är.

Nu börjar en tid av rivalitet mellan de två städerna som kom att pågå under flera hundra år och som man kan se spår av ännu idag. Trots starka påtryckningar om Östhammars

upphörande från de som flyttat till Öregrund, kom Gustav II Adolf och drottning Kristina efter varandra att beskydda Östhammar och dess fiske.

Fiskarskrået

Säkert insåg Kgl. Majt vikten av att upprätthålla strömmingsfisket för Östhammar, fisket var en viktig stapelföda för befolkningen. Östhammarsborgarnas vanliga fiskevatten var i Ålands hav utanför Singö när man inte fiskade i hemnavatten. Vid fiskesäsongens början seglade man till Måssten eller Gåssten, där man hade sina fiskarkojor, som man bodde i under hela fiskesäsongen. Fiskarstadgan gav klara förhållningsregler, ingen fick börja dagens fiske förrän fogden blåste i sitt horn. I stadgarna fanns också regler om böter vid olika förseelser. Att stjäla en annans åra kunde t ex kosta sex öre, men att ta en så enkel sak som ett öskar kunde ge böter på hela 40 mark. Förklaringen på de höga böterna i det fallet var att öskaret kunde vara livsviktigt. Om båten började läcka och öskaret var borta kunde ju båten sjunka och fiskaren drunkna.

Fiskarna var så många att de ansåg att inget fick bestämmas i staden Östhammar om de inte var närvarande. Att fiskarna var ett egensinnigt och självmedvetet folk kan förstås av ett citat från 1600: "Vi fiskerskap förbjuder magistraten att i vår frånvaro något bestämma och avgöra. Det är vi som här regera. Det är vår kyrka, vårt rådhus och vår spöpåle också".

Den 23:e maj 1589 fastställer och förnyar kung Johan III Östhammars Stadsprivilegier och friheter samt lovar kungligt skydd mot de Öregrundsbör som vill fördriva Östhammarsborna från hus och hem.

Då Gullskäret var trångt och mer mark behövdes för stadens utveckling skickades en delegation till Kungs för att få hjälp med att tilldelas mera mark.

Gustav II Adolf skriver i ett brev 16 sept. 1616 som svar, att landshövdingen Bure skall utreda och föreslå vilka åtgärder som kan anses var rimliga för att möta Östhammarsborgarnas önskemål och behov av mera mark. I brevet skrivs att en halv Cronogård och två halva skattgårdar uti Gammelbyn bör övervägas att tillföras staden. Då inget sker uppvaktar borgarna i Östhammar åter Kgl. Majt. Den 27 april 1620 uppmanar och befäller kungen i brev till landshövdingen, att se till att dessa gårdar upphandlas från bönderna i Gammelbyn, som hävdar sin rätt marken, och se till att denna överförs till staden.

Det synes som marköverföringen inte heller denna gång blev verkställd - förståeligt att en liten stads behov av tomtmark, mulbete och fiskevatten inte kom i förgrunden då krigen på kontinenten tog allt intresse för kung Gustav II Adolf. Dock skriver drottning Kristinas förmyndarregering i ett brev från 1638, "Kgl Majt förstår att då någon rättslig process ej verkställts och att ärendet, om det inte förs vidare, så skall detta hanteras i hovrätten".

År 1641 utser staden Johan Jacobsson att vid laga ting i Frösåkers härad företräda borgarnas och stadens intressen. 27 okt 1641 håller häradsrätten förhandling om stadens mark. Det konstateras: "De bo på frälsejord och måste ge frälsemannen lön och lega för vart år och Staden råda ej över fiskevatten utan måste lita på omliggande byar som Ed, Gammelbyn och Sandika för tillgång till fiskevatten, tillika gällande skog som mulbete."

29 mars 1647 överför drottning Kristina till Östhammar ett fjärdedels kronohemman av Gammelbyn 3. Denna mark blir komministerns lön och får senare namnet komministerbostället.

Drottning Kristina bekräftade 31 okt 1650 åter stadens privilegier, friheter och det till staden tilldelade kronohemmanet.

Svårigheterna med att få staden att växa som följd av bristen på egen mark har varit en ständig fråga och sysselsatt de styrande ända in på 1900 talet.

Ägandefrågor och rätt till mark har varit föremål för tvister med bönderna i Gammelbyn sedan inflyttning gjordes till Gullskäret. Vid en lantmäteriförrättning 1759–60 gjord av lantmätare Collin, begärs handlingar fram, som kan styrka Östhammarsborgarnas påståenden om ägarförhållanden. Då de flesta gamla dokument förkommit som följd av ryssarnas nedbränning av staden 1719, var det svårt att få fram fullständig dokumentation. Dock kunde man visa upp en gammal bok med kopior på köpebrev från 1600 till 1670. Denna bok som funnits hos oss på Hembygdsföreningen har nu överlämnats till Majestratsarkivet på Landsarkivet i Uppsala.

Lantmätaren kunde ur detta dokument sluta sig till vilka ägarförhållanden som rådde och med lagmansrätten 31 maj 1776 och hovrättens utslag 28 juni 1780 slogs äntligen fast ägarförhållandena och vilken mark som tillhörde staden. Tomtöre och vederlag har länge erlagts av stadens borgare till kronan och Gammelbyns hemmansägare.

Staden som den byggdes på Gullskäret var liten och utgjorde en ringa plats. Från Gullskäret ner till stranden fanns då stigar till de sjöbodar som fiskarna hade. Fisket var huvudnäringen i staden fram till och med 1800-talet, även om hantverket kom väl igång under sent 1600- och 1700 tal.

På 1920-talet då man grävde för avlopp i Gullskärskvarteret hittades rester av bryggor och grundstolpar till sjöbodar i gatan.

Ryssarna kommer

Som om inte denna problematik med tillgång till mark var tillräcklig, så kom ryska galärflottan 1719 till Östhammar som följd av Peter den Stores påtryckningar för att nå en fred med Sverige. 11 juli 1719 siktades den ryska flottan utanför Roslagskusten vid Rådmansö med ca 30 linjeskepp och 140 galärer. Söndagen 17 juli kom den del av ryska stridskrafterna som var avdelade för kusten norr om Stockholm till Östhammar. Befolkningen var helt oförberedd och inget motstånd kunde mobiliseras. Kosacker red inåt landet medan fotfolket stannade och plundrade staden. Befolkningen kunde bara se på och när kosackerna återvände tände man på hela staden som förutom kyrkan brann ner till grunden.

I en förteckning från okt. 1719 beskrivs förödelsen. Rådhuset, 78 gårdar och 83 hushåll nedbrändes. Förteckningen är undertecknad: På magistratens vägnar borgmästaren J J Sporenberg, rådmännen Anders Öhrnström, Olof Mickelsson Håmman och Erik Eriksson Kruus. Värdet av det brunna uppskattades till 48 050 daler kopparmynt i dagens penningvärde 1,3 miljoner kr och med hänsyn tagen till inflationen, ca 35 miljoner.

Att ta sig in i skärgården krävdes kunnande, det hade ryssarna skaffat redan 1716 då man vid Gåssten, Östhammars fiskeplats utanför Singön, tagit Östhammarsfiskare som fångar. Ryssarna nyttjade fångarna, som lotsar för att passera sund och undervattensgrund. Gamla stenbroar under vattenytan i Tuskö- och Långalmasunden, anlagda på 1400-talet, hjälpte inte när ryssarna hade navigeringskunnig lokal befolkning ombord.

Östhammar byggs upp igen

Att bygga upp staden igen understöddes av skattefrihet några år och staden repade sig sakta. Återuppbyggande underlättades inte av att Öregrundsborna med sin ivrige borgmästare E Kindberg flera gånger klagade till landshövdingen och bad riksdagen att Östhammar måtte fräntas sina stadsrättigheter. I ett kungligt brev och resolution 1724 förklaras att Östhammar skall få behålla sina stadsrättigheter, privilegier och friheter.

Succesivt artar det sig åter för Östhammar och staden får allt fler borgare och hantverkare.

Återuppbyggandet försvårades genom att staden saknade egen skog. Det behövdes timmer för att bygga nya hus och att köpa timmer var mycket dyrt. Priset för en enda stock var så högt som två daler silvermynt. 1726 skrev Östhammars borgmästare till landshövdingen för att försöka utverka rätt att hugga 300 stockar på Gräsö för att bygga rådhus och tullstugor. Denna anhållan avslogs dock av landshövdingen. Borgmästaren inlämnade 1734 en förnyad ansökan om att få avverka skog. Han påpekade då att Öregrund dels fått två års längre skattefrihet än Östhammar dels också fått rätt att hugga 3000 stockar. Landshövdingen fann då för gott att bevilja Östhammar rätt att fälla det nödvändiga timret.

Mark saknades och så sent som 1762 föreslogs att Gammelbyn 2 och 3 skulle tilldelas staden i utbyte mot de hemmansdelar av Norrboda och Klockarboda på Gräsö man tidigare blivit tilldelad.

Först 1805 beviljas detta markbyte delvis med det från Johan Lundberg förvärvade hemmanet Gammelbyn 3. Staden hade äntligen fått mark att expandera. Gammelbyn 2 som ligger vid kyrkogården ansågs vara för avsides för Östhammar så detta hemman tilldelades inte staden. Eftersom marken judiciellt och i kommunalt hänseende tillhörde Börstils kommun kunde ej byggande och boende där nyttjas, då man i så fall skulle få betala skatt till Börstils kommun. Denna begränsning hävdades först 1905.

Efter en uppvaktning den 27 maj 1895, då staden också önskade inkorporera Gammelbyn 4, tillerkändes även detta område Östhammar. Öarna Alören, Terrilören, Klackskär och Krutudden köptes också av staden från de borgare som ägde dessa.

Tänk att först nu efter över 300 år hade staden fått de eftersträlvade utrymmet och förutsättningar för en ny stadsplan för tomter och utveckling.

Den moderna staden ser dagens ljus

1927 inkorporerades ½ mantal av Boda nr1 och då kunde det delvis bebyggda området med ångkvarn och såg samt mekaniskverkstad också utgöra en del av Östhammar. På 1900–1910 talet görs gator och tomter i ordning och Nya Stadsdelen planläggs.

1921 hade den lilla staden fått över 1000 innevånare.

På trettitalet görs en ny indelning i staden med kvarter med namn som Lärkan, Tallen och Braxen osv.

Karl-Fredrik Ingemarsson

Hantverkets utveckling under 1700–1800 talet

Som tidigare berättats var det fisket som var huvudnäringen i staden och var skälet till kungarnas återkommande skyddsbrev och utdelning av Friheter och Privilegier. Successivt under denna period ökade handel men framför allt hantverket. På 1620-talet gjordes en översyn av de gamla stadslagarna från år 1350 och kanslern Axel Oxenstierna utarbetade nya förordningar för städerna. Då infördes också accisen, en slags produktionsskatt och tull på allt som var ”ätligt eller förslitligt”. Samtidigt gavs städerna ensamrätt, monopol, att handla och hålla marknad. På så vis kunde kungen och staten få inkomster av tullen.

Vid mitten av år 1700-talet utvecklades Östhammar till en verklig hantverksstad. Det första hantverksalster som såg dagens ljus är timglasat i Valö Kyrka gjort 1723. Man kom alltså i gång med verksamhet så snart efter ryssarna härjning 1719, det året då allt brändes ner och alla verkstäder och verktyg etc. blev aska.

Ett nytt Rådhus uppfördes i slutet av 1730. Huset var då utan torn. År 1782 genomgick rådhuset en grundlig renovering och uppgradering med bl.a. ett torn. En ny vaktklocka sattes upp, som bekostades av stadens borgmästare och rådmän. Klockan har följande inskription: ”Borgmästare Johan Lange och rådmännen bleckslagaren Abraham Bailett, kopparslagaren Pehr Carlsten, handlaren Claes Hellberg, handlaren Esaias Söderling, handlaren Hans Mann Ersson”

Borgare var den titel och status som krävdes för att i Östhammar få bedriva handel, hantverk och sjöfart. Borgerskap var ingen självklar rätt. Ville någon bli antagen till borgare i Östhammar, få burskap, som det hette, fick han lägga in en ansökan hos magistraten. Denna skulle vara styrkt med frejdebetyg, handlingar som t ex bestyrkte hans yrkeskompetens och en förbindelse från två borgare i staden. Dessa borgare åtog sig borgen för den sökandes skatter till staden för flera år framöver. Det var bara borgarna som hade rösträtt vid den allmänna rådstugan. Detta var på skråväsendets tid. Rörde det sig t ex om en skomakarmästare, som ville etablera sig i staden, så remitterades ärendet till stadens övriga skomakare. De fick avgöra om de accepterade en konkurrent eller inte. Samma gällde för sökande, som t ex ville bli skeppare eller öppna handelsbod i staden.

Redan 1743 finns i en skrivelse följande hantverkare nämnda: 2 smeder, 1 färgare, 1 glasmästare, 1 guldsmed, 1 sämskmakare och 1 skomakare.

1760 hade antalet ökat ordentligt: skraddarna Åkerlund, Lindgren och Holmström, färgaren Hellberg, hattmakaren Grönstedt, bagarna Witte o Widman, smederna Engman och Öhrn, skomakaren Goffeng, glasmästaren Lundman, krukmakaren Lindberg, sadelmakaren Dalin, guld- o silversmeden Noréus, kopparslagaren Carlsten, snickaren Norling och tenngjutaren Schyllerström.

Enligt en förteckning från år 1771 fanns det nu 31 hantverkare i staden, bland dem bokbindare, repslagare, karduanmakare, gördelmakare, målare, bleckslagare, handskmakare, garvare, perukmakare, tunnbindare, kakelugnsmakare, murare och slaktare.

Det året bodde 650 personer i Östhammar och antalet gårdstomter var 108. Då fanns det inte bara hantverkare utan t o m småindustri i staden. Det finns en uppgift om att 20 av borgarskapets unga döttrar var sysselsatta vid stadens tre fabriker. Det fanns då en liten tobaksfabrik, ett ullgarnsspinneri samt en ylle- och halvsidenfabrik med åtta vävstolar. Dessa industrier blev dock inte långvariga. Samtliga lades ned vid sekelskiftet.

Bägare tillverkad av Noréus 1763

Kallskål tillverkad av Schyllerström 1776

1799 gjordes en förteckning av näringsidkare i staden av vice borgmästaren Esaias Söderling. Borgarna som nämns är:

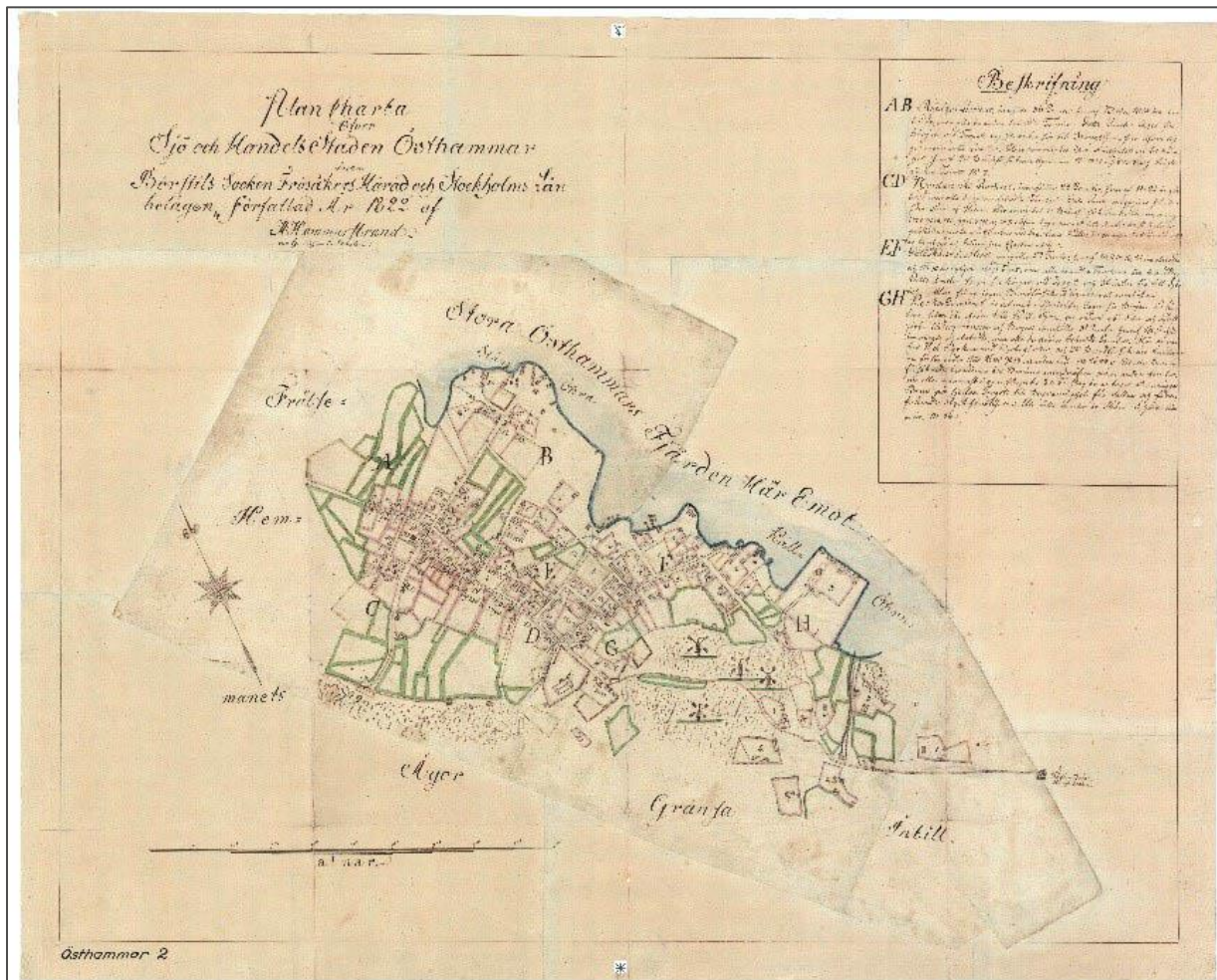
Handlarna Esaias Söderling handlar med div varor, Hans Mann Ersson handlar med läder, änkefru Hellberg, Anders Bergström och Erik Åhlund anges handla med div varor.

Hantverkarna bagaren Anders Schleyn, bleckslagare Abraham Baillet, bokbindaren Johan Ekendahl, buntmakaren Olof Moberg, bygg o murarmästaren Anders Segerholm, färgaren Lars Ekberg, garvaren Johan Drugge, glasmästaren Anders Englund, guld o silversmeden Johan Petter Berg, gördelmakaren Zakarias Dumky, handskmakarna Hans o Anders Wittrock, karduanmakarna Mattias Didriksson senior och Mattias Didriksson junior och Abraham Didriksson, kopparslagarna Carl Magnus Goffeng och Gabriel Holtz, klensmeden Johan Engman, krukmakaren Olof Lindberg, muraren Peter Hagman, målaren o stadsfiskalen Jonatan Lindström, repslagaren Fredrik Wilhelm Tchentien, skomakarna Petter Ström och Erik Wahlstedt, skräddarna Petter Lindgren, Erik Ekberg och Törnblom smeden Hollsten, snickaren Carl Östberg, svarvarna Anders Holm senior och Anders Holm junior, sämskmakaren Johan Östblom och tenngjutaren Olof Roos.

Fiskarna Erik Blom, Anders Boman, Erik Edberg, Erik Gustavsson, Hans Mann Hansson, Anders Jute, Erik Jönning, Erik Mann, Jan Setterman, Jan Gers Nilsson, Jan Ohne, Jan Scheder, Erik Setterberg, Jan Strandberg, Anders Ström, Jan Ström, Erik Sundman, Rikard Sveijer, Lars Söderberg, Matts Törngren, Nils Wattman, Lars Wester, Jan Westman, Nils Zetterman, Jan Öster och Lars Öster.

Skepparna Anders Gers, Hans Gers, Markus Grundberg, J.C. Herzer, J. Christian Juchs, Petter Lundgren, Joakim Schacht, Hans Schederström, J Christian Schvenn, Sundberg, Fredrik Sundström, G.C. Surbier, J Söderberg, Carl Fredrik Weissendorff, M Westerberg, Erik Wettner och P Wickström. Av namnen framgår att flera av borgerskapet var av tysk härkomst.

Väderkvarnar

På gamla kartor över staden ser man väderkvarnar både på västra och södra bergen. Borgaren Hans Giers född i Östhammar fick 1772 tillstånd att uppföra en kvarn på nuvarande tomten Häradshövdingen. I tillståndet stod att tullen som skulle erläggas ej skulle överstiga en kappe per tunna spannmål. Sonsonssonen Marcellus Giers rev väderkvarnen 1890.

Den andra väderkvarnen, som stod lite mer öster ut var av holländsk typ, alltså med fast hus. Den blev ombyggd till utsiktstorn i femvåningar och kaffestuga. Under kriget 1941 revs den och blev till kommissionsved till Stockholm. Den hade annars varit en fin attraktion idag.

På 1700 talet fanns också en vattenkvarn vid Kvarnån som fick sitt vatten från Kanikebolssjön. Kvarnen låg i nordöstra hörnet mellan Rådmansgatan och Smedjegatan. Kvarnån rann via Smedjegatan och utmynnade där Kannikebolsdiket går ut idag. Genom att på sent 1800 tal spränga en ny kanal kunde vattenflödet dirigeras om och Kanikebolssjön sänkas och träsket nedanför dagens kommunförråd dikas ut.

Dessa båda sistnämnda väderkvarnar ersattes av den nya ångkvarnen som byggdes nere vid sågen 1885.

Exempel på konkurrensfrågor som staden ofta hade att bemästra:

Borgarna/ skepparna, fann anledning till missnöje. I en skrift från 1711 klagar de över att bönder tillvällat sig ”orättrådig båt fart” från bruken och enskilda, vilken rätt av gammalt tillkommer borgerskapet i Östhammar.

De omkringliggande bruken hade före 1846 endast rätt att hålla sina anställda och bruksfolk med mat och varor. Borgarna i Östhammar ansåg att de nyttjade sin ställning att i stor omfattning även försälja till andra på landsbygden runt bruken. Staden begärde i en skrivelse till landshövdingen 1775 ”att all brukshandel utom till brukets eget folk, förbjödes och alla kringstrykande personer som driva handel skola efterhållas av kronobetjäningen”.

Detta är ett uttryck för att det kungliga monopol som städerna hade, inte alltid efterföljdes. Det fanns som det kallades bönhasar som undergrävde stadens möjlighet att bedriva handel och hantverk.

Man kan förundras över att det fanns avsättning för allt hantverk här i bygderna. På marknaderna fanns t.ex. spinnrockar i mängd, som tillverkats hos Holm och Blom i Östhammar.

Att många kunder kom till guld- och silversmederna i staden är svårare att förstå, men det fanns tydligen rika människor redan på den tiden. Östhammar hade under denna tid 13 registrerade mästare och borgare inom detta exklusiva yrke!

Vid näringsfrihetens införande 1846 blev lanthandel tillåten och stadens monopol upphörde. Detta gjordes för att främja Sveriges utveckling som industrination men ändrade inte så mycket förutsättningarna för hantverket medan handeln fick konkurrens av de många lanthandlare som öppnade runt om i bygderna.

För att stimulera och öka handeln i Östhammar behövdes rationella transportsystem. Båttrafik mellan Östhammar och Stockholm var en lösning på att få tillgång till varor som handlarna behövde för att stimulera och tillgodose kundernas önskan till ökad konsumtion. Redan på 1860 talet startades en ångbåtsförbindelse som trafikerade sträckan Stockholm- Östhammar- Gävle- Sundsvall.

1850 byggde rådman Hjort ångbåtskajen på uppdrag av staden. Längst ut på ångbåtskajen fanns ett hus, där handlarna hade sina resp. utrymmen för det gods som anlände och skeppades iväg. Tragiskt nog brann det ner 1915.

Ångarna Roslagen och Vingåker trafikerade också senare sträckan Östhammar- Stockholm med mellanliggande bryggor. Ytterligare båtar, som Wäddö-kanal och Furusund trafikerade rutten.

1884 bestämde handlarna M. Lundqvist, M Törnqvist, H.M. Jansson samt skomakaren M Eriksson att tillsammans med kabinettskammarherre Reutersköld från Gimo bruk starta ett eget rederi med rutten Östhammar Stockholm t/r. Denna trafik beskrivs i häftet ”Tre Östhammarsbåtar” som föreningen givit ut 2014.

Säkert var denna trafik avgörande för handelns utveckling och då kom också möjligheten att på sent 1880-tal öppna badhus och societets-hus vars kunder bekvämt kunde nu komma i till Östhammar.

Karl-Fredrik Ingemarsson

Handel och transporter under 1800 talet

Östhammars utveckling avseende handel och transporter på 1800-talet var grunden till den stad vi ser idag, med affärer kring torget och Drottninggatan. Transporterna skedde då med häst och vagn in till staden. Varje lördag hölls marknad på stadens torg. Varje vår och höst hölls årliga stora marknader. Höstmarknaden hade även kreatursmarknad och strömmingsmarknad, med strömmingspremiering.

Under 1880-talets mitt, blommade stadens handel upp och fler handlare etablerade sig. De som tidigare fanns i staden utökade sina verksamheter men större sortiment. Detta påverkades bl.a. av badgästernas allt mer krävande önskemål.

Postgången var historiskt av mindre omfattning. Noteras bör att Östhammar fick postanstalt redan år 1648, bara 10 år efter att Allmän Post infördes i Sverige. Enligt en kungörelse, utarbetad av Axel Oxenstierna fastställdes detta av Drottning Kristina. Ännu i början av 1800-

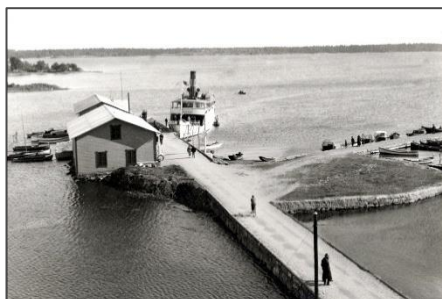
talet anlände posten endast en gång i veckan och gick då via Uppsala. Postbefordran till Uppsala och Stockholm via Norrtälje utökades på 1860-talet till två gånger i veckan. Detta skedde med postiljon och hästskjuts, utom Kronoposten som befordrades av länsmannen på orten.

Här en bild på Postiljonen Myrberg, som körde mellan Öregrund, Östhammar och Harg, där tåget med postkupé tog vid. Resan tog två dagar och

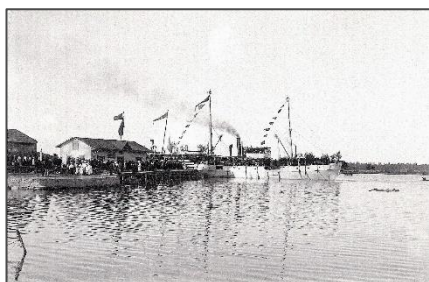
Myrberg fick övernatta i Marka. Postiljonen var utrustad med pistol.

Ett betydande framsteg för transporterna var när järnvägen kom till Harg 1878. Dit körde hästskjutsar med varor och folk. Varutransporterna ökade och bidrog till att utbudet av varor kunde ökas och medförde ett uppsving för handeln. Även postturen utvecklades och Östhammar fick 1888 dagligen post som följde av tåget.

Det avgörande för utvecklingen var de förbättrade sjötransporterna, som innebar att varorna kom direkt in i staden till handlarna. Rådman Johan Christoffer Hjort fick 1850 i uppdrag av staden att bygga en ångbåtsbrygga vid Stångörsgrundet.

På 1860-talet hade en ångbåtsförbindelse mellan Stockholm och Östhammar kommit igång. Ångbåtsbryggan blev nu stadens mötespunkt för handel och samfärd. Den första ångbåt som kom till ångbåtsbryggan var Hebe, 1855. Den trafikerade sträckan Stockholm-Östhammar-Gävle och Sundsvall. 1860 kom ångbåtarna Wingåker och Roslagen med gods till staden. Under 1880-talet även ångaren Vaddö Kanal.

På hembygdsföreningen finns en hamnjournal från 1878–83. Där kan man se vilket gods som anlände och vad som skeppades iväg, företrädesvis till Stockholm. I hamnmagasinet längst ut på kajen hade handlarna sina avdelningar där gods och varor lagrades. Exempel ur hamnjournalen nedan vad ångaren Roslagen medförde i september 1878.

Låda varor till *P Larsson*

Fisknät till *Lars Nils Olsson*

Järnvaror till *Olof Andersson*

Kalk till *D Jonasson*

Wäfnader till *fru Lundin*.

Jäst och socker till *fru W Pettersson*.

Hvitmjöl, jäst, mjöl, socker, kabeljo, saffran och malt till handlare *Törnqvist*.

352 liter brännvin, 45 liter Cognac och 156 flaskor vin till *J G Johansson*.

Askar, lampor, kläde, hampa, såpa, vitmjöl och kabeljo till handlare *P O Söderlund*.

Krita, yllevor, borstar, salt, böcker, snus, fotogen, kaffe, sirap, klippspik, socker, fernissa, borrhåll, fläsk och spisar till *Anders Jacobsson*

Allt noterat till volym och vikt samt värde. Detta är endast en del av vad som är noterat.

Förutom gods började också en viss persontrafik komma igång med ångbåtarna.

Från 1885 kunde man åka två gånger i veckan mellan Stockholm och Östhammar.

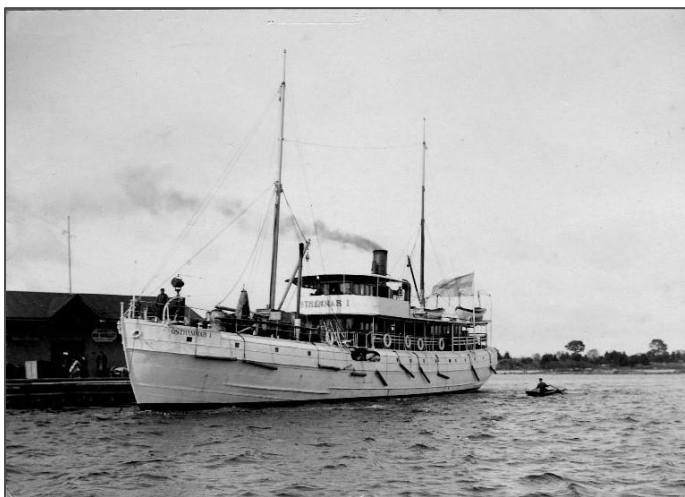
Kapten Gustaf Lundin

År 1884 tyckte några handlare att en gammal sjöstad som Östhammar behövde ett eget rederi. Ångbåten Enköping köptes in, iordningställdes och döptes till Östhammar. Östhammars Ångfartygs AB bildades. Styrelsen utgjordes av handlarna Mathias Lundqvist, Mattias Thörnqvist, H.M. Jansson samt kabinettskammarherre C.R. Reuterskiöld från Gimo bruk. Redare för fartyget var Mathias Lundqvist och till kapten antogs Östhammarssonen Gustaf Lundin från Kanikebol och som styrman Linqvist från Wärlingsö.

Efter att ångfartyget Östhammar gått på grund 1899 på Singöfjärden och delvis sjunkit, anskaffades ett andra fartyg. I januari 1899 köptes ångaren Björneborg. Det var ett stort tvåmastat fartyg som tidigare gått mellan Helsingfors och Björneborg. Ångaren fick namnet Östhammar II. Som redare antogs M. Lundqvist och som kapten

Carl Hallberg från Lotsholmen. Efter Hallbergs död 1904, antogs den tidigare styrmannen och nu nyexaminerade ångbåtsbefälhavaren Eric Eriksson. Han behöll sin position som kapten till sin död 1922. Då rederiet utökats till två båtar kunde linjen Stockholm-Östhammar trafikerats fyra gånger i veckan.

År 1900 utökades rederiets ångbåtsflotta med ytterligare en båt då gamla Östhammar som havererat på Singöfjärden såldes. Ett stort fartyg f. d. Amiral von Platen, senare Svanen, med en längd på 107 meter och 22 meter bred gavs namnet Östhammar I. Fartyget hade tidigare bl.a. trafikerat Stockholm--Åbo-Helsingfors, Malmö-Lybeck samt använts vid sillfisket i Kattegatt.

När Östhammar I sattes i trafik med Mathias Lundqvist som ordförande och pådrivande i rederiet, antogs kapten G. Lundin som befälhavare. Detta skedde med ett visst motstånd från övriga, som följd av Lundins tidigare "meriter" vid grundstötningar. Men Lundqvist hade ett stort förtroende för den trofaste Lundin.

Akvarell av Gunnar Frisell "Ångslupen Viktoria"

För att underlätta för skärgårdsbefolkningen att komma in till staden och handla bildades Östhammars Ångslups AB 1887. Styrelsen bestod av handlarna Reinhold Sundberg, Algot Lindberg, trafikchefen för Dannemora J.O. Åberg och som suppleant Mathias Lundqvist. Bolaget köpte in ångslupen Tärnan, som trafikerade Hargshamn, Raggarön, Elfsnäs,

Tvärnö och flera bryggor i skärgården. Kapten var den ”muntre ” kaptenen Kellner. Bolaget gick inte så bra och bolaget ombildades 1890 och en större ångslup Viktoria inköptes. Under många år trafikerades Hargshamn och flera bryggor bl.a. Sladdarön. Där kunde man ansluta till Norrlandsbåtarna som trafikerade hela norrlandskusten.

Förutom torget var huvudgatan Drottninggatan handelsstråket. På höger sida av gatan ses affären som innehåfts av Rådman Hjort, handlarna Kuno Låstbom, Anders Jacobsson, Reinhold Sundberg och Stig Sundberg.

I affären på vänster sida var under 1700 - och 1800-talet guld och silversmederna verksamma. Längre ner på gatan hade Holmertz sin telefonrörelse i början av 1900-talet. Där fanns också under 1800-talet Östhammars Spritbutik.

Vägen in till Östhammar gick via Gammelbyängarna, fram till krukmakare Sjöbergs verkstad, därefter via Pålkällan som anslöt till Norra Tullportsgatan. Vägen man tog sig in till torget var via Norra Tullportsgatan och sedan den Stora Gatan (nuvarande Drottninggatan).

Historiskt har Östhammar varit en framstående hantverksstad med ex. tenngjutare, guld-och silversmeder, spegelmakare, kakelugnsmakare. De hade som borgare ensamrätt till produktion och försäljning. År 1846 upphörde hantverksprivilegierna och hantverk kunde utföras fritt utan krav på mästarbehörighet. Denna förändring stimulerade säkert utvecklingen i landet. Samtidigt försvann det skrå med borgare som hade monopol och höll gesäller som utbildades i deras yrken. Burskapet med kvalitetskontroll försvann också. Östhammars Hantverksförening förde vidare traditionen med examinering av gesäller som visade stort kunnande. På Hembygdsföreningen finns dokumentation som beskriver dessa examineringar och utdelning av behörigheter inom Östhammars Hantverksförening.

Nya Stadsdelen

1822 års plan över "Sjö och Handels Staden Östhammar".

A.B. Rådhuskvarteret

C.D. Nordanvikskvarteret

E.F. Guldkärskvarteret

G.H. Kyrkokvarteret

På 1880 talet börjar befolkningen öka från att under 1600- och 1700-talet legat på i snitt 650 personer i staden. Noteras bör att de som räknas är de som taxerar inkomst över en viss nivå och/eller är bundna till en fastighet. Nu påbörjas en planläggning av Östhammars tomter och en karta från 1876 ger en bild av läget på befintlig bebyggelse. 1878 stadfästs en karta, som visar var nya hus kan byggas. Under 1880 talet börjar allt fler hus byggas. Huvudsakliga expansionen sker inom Kyrkokvarteret där hustomter börjar göras i ordning.

Här har vägen mot Sandika endast haft stigar och smala vägar som sammanbinder de yttersta delarna av Kyrkokvarteret som gränsar mot Hargs socken med Boda gård till staden.

Det berg som ligger väster om vattnet kallades södra bergen och Kvarnberget är en tämligen obrukbar mark med berg i dagen. För att vägleda läsaren så går nu Rådmansgatan precis till höger om den borte kvarnen och Högbergsgatan i vinkel hitom kvarnen. Det inses lätt, att det inte är enkelt att i denna miljö dra fram

gator och skapa tomter och bygga hus. Det är dessutom förenat med extra stora kostnader. Taken på husen i förgrunden är hus som finns kvar än idag. Viss modernisering har naturligtvis förekommit.

Södra delen av Kyrkokvarteret, som framgår av bilden här, hade endast en smal gata som ringlade sig bort mot Boda gård, uppe till vänster på bilden, och vidare till Sandika och Harg. Här, i detta virrvarr av små tomter och hus, skulle nu en modern stadsplan etableras.

För att vägleda läsaren så går Rådmansgatan till höger om källaren till höger på bilden och slutar vid det vita huset i bildens borte mitt

Att ge utrymme för den expansion som krävdes för den allt större befolkningen i Östhammar krävdes många tomter. Ökningen av befolkningen i Östhammar från de ca 650 innevånarna under 1700 –och 1800-talen till att 1921 för första gången passera 1000 innevånare, visar på en ganska snabb ökning. För att etablera ett modernt gatunät med tomter gjorde man 1876 ett förslag till reglering av Östhammars Stad.

1906 realiseras en stadsplan som skulle omvandla den tidigare ostrukturerade tomtindelningen med utspridda ej sammanhängande fastigheter, se 1822 års karta, till raka gator och fyrkantiga tomter.

I den västra delen (där motionsbanan finns idag) fanns borgarnas betesmark för kor och hade namnet mossen, där var markförhållandena bättre och gjorde det lättare att reglera och genomföra en modern stadsplan.

Tre huvudgator drogs upp i nord-sydlig riktning med linjal.

Rådmansgatan fick sitt namn efter rådmann G Karlsson som kom att bo i hörnet av Högbergsgatan och Rådmansgatan

Albrektsgatan fick sitt namn efter Kung Albrekt av Mecklenburg.

I ett senare skede skapades **Vasagatan** som fick sitt namn efter Wasa-kungarna.

Kristoffersgatan, inte en huvudgata men en ytterligare gata ytterligare gata i nordsydlig riktning, fick namnet efter Kung Kristoffer av Bayern.

Tvärs i detta mönster drogs gatorna räknat från söder, Bodagatan närmast stadsgränsen mot Harg, Smedjegatan efter smederna Hollsten och Åberg, Kungsgatan med esplanaden (dock aldrig i sin tänkta hela längd ner till Badhusgatan), Högbergsgatan och Hallmansgatan. Den senare uppkallad efter doktor Hallman, som skänkt målade glasfönster till kyrkan.

Att lösa alla ägarfrågor och för att kunna köpa in de fastigheter som låg mitt i detta pussel, krävdes ett omfattande lantmäterijobb samt köp- och expropriationsprocesser. Mer än ett trettiotal enskilda beslut finns noterade hos lantmäteriet.

Se kartutsnittet nedan, exempel på vilka enskilda ärenden och vilka områden denna nya stadsplan berörde. Några frågor fick heller inte sin lösning för senare långt in på 1900 talet.

Här ser man det förslag i 1906 års stadskarta hur vägar skulle utformas. Man får väl vara tacksam att allt detta inte realiserades, och hur tänkte stadsplaneraren? Om det realiserats skulle större delen av Södra Tullportsgatan även så Kvarngatan kraftigt påverkats. Gatunätet, som är ritat av planarkitekten är uppenbarligen ritat med linjal och vinkelhake.

I början på Rådmansgatan ser man att behovet av plats för den tänkta gatan begränsas av Söderbergiska gården och ett hus, Kyrkokvarteret 25 mittemot. Detta hus med uthus är nu är borttaget och har därmed givit plats för gatan och idag en parkering vid församlingshemmet.

Man ser också det hus i korsningen Drottninggatan och Kyrkogatan, som utgjorde stadens krog och källare intill tingshuset. Tingshuset som idag utgör museet på hembygdsföreningen.

 Gaveln på
Söderbergska gården

Kyrkogatan

Söderbergsska gården och Kyrkokvarteret nr 25 till höger i två våningar, notera hur trångt det är för gatan.

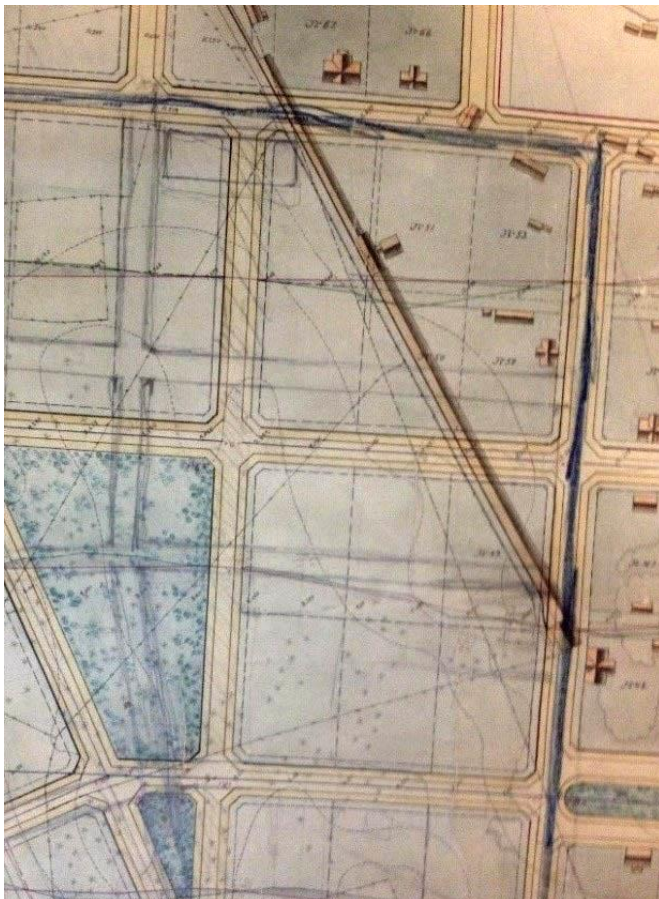

Här ser man exempel på hur det var planerat. Se hur tomterna var tänkta.

Den gamla vägen till Sandika är.....

Man ser också på högsta höjdkurvaran Kafé Utsikten, den ombyggda kvarnen som stod på tomten, korsningen Rådmansgatan/Högbergsgatan.

På denna karta ser man sträckningen av Logrens repslagarbana som började vid Albrektsgatan och slutade intill Logrens bostadshus, i närheten där Logårdens förskola idag ligger. Detta var då när denna etablerades, stadens gräns i väster. Senare expanderade staden då den nya stadsplanen antogs med stadens nya västra gräns vid Vasagatan och senare Sydvästra Grängsgatan.

Hus vid Rådmansgatan, notera att gatan idag är utflyttad mitt emellan husen på bilden

Hermanssons hus (senare veterinär Gillis Larssons och Söderbergs Livs). Idag familjen Söderbergs hus.

IOGT lokalen innan Rådmansgatan nått fram hit, notera den dragning vägen till Sandika hade.

Korsningen Rådmansgatan Högbergsgatan med bland annat Frälsningsarméns lokal.

Längre ner på Rådmansgatan missionspastor Emil Thingbergs hus.

Smedgatan (idag Smedjegatan) i seklets början, andra huset till vänster var en gång i tiden logen "Kristina" med andra ord IOGT.

Till vänster på bilden järnsvarvare Gustav Karlssons gård på Rådmansgatan.

ÖSTHAMMAR UNDER 60 ÅR (1886–1946)

Artikeln är skriven av december 1946 av signaturen "Bi de Vind", som publicerade sina alster i Östhammars Tidning

Hur såg det ut i Östhammar i december 1886 då Östhammars Tidning utgav sitt första nummer och har stadsbilden förändrats något nämnvärt sedan dess? På den frågan är man först frestad svara att den äldre centrala stadsdelen är ungefär likadan i dag som för 60 år sedan, men vid närmare eftertanke finner man att det är åtskilligt som försvunnit ur den gamla stadsbilden och ganska mycket som kommit till. Till och med Rådhusstorget och Drottninggatan har omdanats avsevärt och förlorat en del av sin sammanbyggda och gammaldags intima karaktär men vunnit i affärsmässig effektivitet.

Det fanns 1886 åtminstone sex trädgårdinförsedda våningslängor på nedre botten utåt gatan, nämligen om vi börja norrifrån: handl. Jacobsons, rådmän Lundbergs, apotekare Wingårds, fabrikör Didricssons, källarmästare Öhrns och svarvare Bloms. De Sandinska och Westinska gårdarna uppe vid kyrkan räknas knappast till den egentliga Drottninggatan. Numera är ju alla utrymmen i bottenvåningarna utnyttjade för affärsändamål. Sju av de gamla husen vid Drottninggatan ha försvunnit under de senaste 60 åren eller så gott som fullständigt ombyggts. Det börjades 1889 då den med Wilkessonska fastigheten sammanbyggda Söderlundska gården eldhärjades. Elden upptäcktes vid tretiden på morgonen och de första som fingo ut en sådan där handspruta med spakar från brandstationen i Rådhuset var fabrikör Johan Wilkesson och nuvarande 80årige gårdsägaren Carl Lindgren, vilka pumpade allt vad de förmådde medan gårdsfolket langade vatten till sprutan. Snart var hela stan på benen, slangar drogs från sjön och uppfodringsverket, vattenlangningskedjor bildades från sjön ty brunnarna i närheten hade tomts på några minuter, svarvare J. A. Blom lyckades få upp en slang på Lundbergsska husets tak och efter ett par timmars vattendränkning var man herre över elden, som då fullständigt förstört husets inre. Det var lyckligtvis lugnt väder — hade eldsvådan brutit ut en stormnatt hade stan troligen haft ett annat utseende nu. De svartbrända ytterväggarna stod kvar till 1890 då repslagare Logren köpte rasket och använde grundstenarna och vad som kunde användas av trävirket till sitt samma år uppförda fastighet ovanför kyrkan. Efter röjningen blev torget större, Wilkesson inköpte ett stycke för 150 kronor och fick bygga till sitt hus på gaveln åt torget, varigenom han fick kopparbod med utmärkt affärsläge på nedre botten och ett sprittande nytt förmak en trappa upp.

Nästa hus som fick skatta åt förgängelsen var hattmakaren och rådmannen N. O. Lundbergs tvåvåningshus som revs 1901 för att bereda plats åt det Ivar Janssonska »Nya Hotellet» vilket numera äges av järnhandlaren Axel Eriksson. I en liten skrubbe inne på gården anlade Ivar Jansson stadens första belysningsverk, ett acetylengasverk, gator och gårdar grävdes upp under nätterna och rör drogs in i angränsande gårdar och lyktstolparna på torget. Det var en stor händelse som samlade mycket folk på torget då det i "förhållande till fotogenlamporna bländande ljuset släpptes på. Affärsspringpojkarna och hembiträderna i de lyckliggjorda fastigheterna, som i en handvändning kom ifrån att fylla en massa fotogenlampor, drog en lättnadens suck och beundrade Ivar Jansson. 1910 anlade Ivar Jansson och apotekaren Hjalmar von Schele tillsammans med några andra fastighetsägare vid torget stans första större kloakledning från torget till Nordanvik för 4.537 kronor.

Efter fabrikören Per Wilhelm Schrams bortgång försvann det tredje gamla huset vid Drottninggatan, då handlanden Tor Schram fullständigt ombyggde fastigheten år 1905. Det fjärde blev svarvaren J. A. Bloms hörnhus, där svarvarverkstan var inrymd, vilket i början av 1910-talet förvandlades till det tvåvåningshus, vari Eskil Aspenlind nu residerar med sina herrkostymer och slipsar. 1913 slog ödestimmen för snickaren J. F. Bergmans gamla rödfärgade envåningshus högt uppe på Guldskärsberget vid torgets sydsida, där den första

bebyggelsen började spira då 1500-talets östhammarsbor började flytta sig närmare sjökanten. Den väl belägna tomten förvärvades av Uplandsbanken, och så fick torget sitt första stenhus, men förlorade ett säreget och pittoreskt parti, uppmärksammat av främmande »förståsigpåare» och ett omtyckt och synnerligen tacksamt motiv för gästande och målade konstnärer. Stor sorg och saknad blev det också bland stadens småpojkar, som med fröjd och gamman nött ut många par byxor att åka kana nedför det gamla »Permansberget».

1927 åkte H. M. Janssons gamla järnhandelslänga all världens väg, då efterträdaren Edvard Holmgren smällde upp ett trevånings stenhus, dit järnhandeln överflyttades. I den gamla rivna järnhandelskåken hade Henric Jansson en liten skobutik vid sekelskiftet och enligt egen utsago sålde han skor så väldeliga att hans högra arm blev rakt fördärvad av det ideliga vevandet på kassaapparaten. Efter gamla järnhandelns försvinnande stodo de gamla husen vid huvudstråket trygga för rivningsgubbarna i femton år, men 1942 mötte den 200-åriga kopparslagargården sitt öde då den av Wilkessonska sterbhuset försålles till Stockholms län sparbank, som där ämnade uppföra ett modernt bankhus, men hålet efter den rivna kopparslagargården gapar ännu som ett öppet sår och hur det blir med »bankpalatset» vet vi ännu ingenting om.

Det är emellertid inte bara rivningarna och nybyggnaderna som förändrat Drottninggatans och torgets utseende, flera hus har mer eller mindre genomgripande ombyggt och moderniserats. Apotekaren Alfred Wingårds gamla, vackra apoteksgård med sin höga stentrappa och förnämliga våningslänga efter torgets västsida blev efter apotekaren Hj. von Schéeles avflyttning 1916 ombyggd nästan till oigenkännlighet. De förskräckliga staketerna på taket har dock gudskelov tagits bort. Rådmanskan Lundins gamla tvåvåningshus, som senare övergick i handlanden Erik Lundeborgs ägo och senare fru Frida Berggren, byggde Ivar Jansson om och överflyttade dit sitt »Nya Hotell». Delandska huset, där Uplandsbanken tidigare hade sina lokaler med ingång från gården, har fått sin bottenvåning förvandlad till en modern affärslokal av Thore Lindgren. I den sydliga av de båda Jacobssonska fastigheterna har Reinh. Sundbergs Eftr. brett ut sig ytterligare, vilket gett fasaden ett merkantilare utseende. De övriga husen vid »stråket» har inte förändrats så mycket, fasaderna har för. står gång efter annan snyggats upp och fått nya brädfodringar, de som voro rödfärgade 1886 har fått en annan kulör. Holmertzka telefontornet har försvunnit, likaså de många skvallerspeglarna utefter gatans båda sidor. Den Lundqvistska fastigheten fick redan 1884 sin nuvarande över portgången sammanbyggda fasad och även tryckerilokalerna ha kvar sin gamla exteriör under det att de »inombords» genomgått en genomgripande modernisering. Den mest pietetsfullt bevarade gården vid Drottninggatan är den Öhrnska, som under den 52-åriga Hasselqvistska auran fått behålla sitt yttre oförändrat och till och med har sin lilla våningslänga kvar i bottenvåningen.

Den mest iögonenfallande omvandlingen av Drottninggatan och Rådhusatorgets perspektiv skedde då man åren 1930—1935 med djärv och kallblodig friskhet skar igenom de vackra och på sin tid välvårdade apoteks- och Lundeborgska trädgårdarna och skapade den för våra dagars trafikförhållanden behövliga breda infarten från gamla Pålkällan till torget. På dessa trädgårdsremsor och de forna ängarna fram till »västra bergen», där mjölnaren Eric Ericssons lilla tvåvåningshus tronade i ensamt majestät tills fabrikör Mathias Karlsson slog upp sin fastighet strax bredvid och sedermera genom tillbyggnad 1911 skaffade stan elektriskt ljus, där har den nya Rådhusgatan inramats av »posthuset», Storbrunn, Mattsons snickeri, mejeriet, möbelhandlaren John Karlssons och fru Lisa Utterströms fastigheter, alltså ett tillskott på sex nya affärshus i stadens bästa affärscentrum. Männen bakom det storverket var i första hand Edvard Holmgren, Rickard Hagberg, Karl Larsson och David Blomquist, som 1938 blev stadens första kommunalborgmästare.

De båda Tullportsgatorna har inte varit föremål för några större förändringar. Den norra har sina fyra markanta och vackra 1800-talshus kvar nämligen Frödingska gården, där

borgmästaren och riddaren Johan Wahlund residerade till sin bortgång 1919, då rådmannen Mathias Lundqvist köpte gården, som numera inrymmer Pensionat Viken, den gamla Ahlberska garvargården, som i slutet på förra seklet blev postkontor med den temperamentsfulle och stridbare postmästaren Teofil Torbiörnsson som mäktig chef, och slutligen de båda hotellbyggnaderna, av vilka annexet på 80-talet var provinsialläkarebostad. Sjulanderska fastigheten är sig tämligen lik och dominerar fortfarande ett helt kvarter. Ebeneserkapellet byggdes 1900 av de båda baptistbröderna Eriksson, Ånö. Kapellet användes de första åren som föreläsningssal under den duglige och energiske komministern Hjalmar Strömbergs ledarskap och där höll han sin intressanta och värdefulla föreläsningsserie »Ur Östhammars Krönika», som 1908 utgavs i bokform. Den gamla gatans räcka från Sundsbergshörnet till gainla Löfbergsgården har på södra sidan blivit mera affärsbetonad än förr. Södra Tullportsgatan är också väl bevarad och mest karakteristisk för den gamla bebyggelsen. Där står ju de flesta gamla stugorna kvar, gubben Löhtmans snickarverkstad har försvunnit men Lödinska och Rosenblomska gårdarna med sina åldriga portgångar ha egendomligt nog fått stå kvar. Mats Perssons gamla tvåvåningshus har av landsfiskalen Hugo Nilsson moderniserats avsevärt, men ändock med så varsam hand att huset fått behålla det väsentligaste av sin gamla 1800-tals exteriör och förändringen förrycker ingalunda gatans idylliska perspektiv.

Vid Prästgatan har »Socker-Lottas» stuga fått lämna plats för Marellska fastigheten, målaren Anders Petterssons potatisland, som på 90-talet var ett åtrått hyrningsobjekt för marknadsgästande cirkussällskap och skjutbanor, har förvandlats till en paradisk trädgårdsidyll, prästgårdsarrendatorn och gästgivaren Mathias Mattsons gamla stallbyggnad har rivits för att bereda plats åt det trevligt inredda Församlingshemmet, den lummiga Didricssonska trädgården, där så många årgångar Östhammarspojkar »pallat» gråpärön, håller på att förvandlas till en modern busstation där ett kombinerat garage- och bostadshus redan står färdigt. Gamla lasarettet tillbyggdes och moderniserades på 90-talet och blev i slutet av 1920-talet sinnesslöanstalt — tyvärr! I samband med planeringen av det nya lasarettet erbjöd sig staden att av landstinget inköpa det gamla lasarettet för 12.000 kronor. Det påstås att landstinget begärt 18.000 kronor, men fick ett bleklagt nej. Något skriftligt bestyrkande härpå finnes inte i magistratens protokoll, men köpet blev tyvärr inte av. Där hade ett eventuellt nytt stadshotell fått ett utmärkt läge med vacker utsikt över sjön. Från Sjötorget försvann på 80-talet den Svanbergsgården öppna repslagarbanan, stolpstenarna kan man se ännu i dag på sina ställen. 1884 smällde Anders Logren upp en täckt repslagarbana vid Storbrunnsgatan, banan flyttades efter några år till sin nuvarande plats i Nya stadsdelen. Skolhuset stod redan 1886 på sin plats vid Drottning- och Storbrunnsgatorna och är nu äntligen efter mångåriga utredningar under om- och tillbyggnad. På Svarvargatan är sadelmakare- och postföraregårdarna i stort sett som förr. Svarvaren C. J. Holms verkstad har flyttats till Hembygds museet, bostadshuset utmed Snickaregatan har rivits, tomten har inköpts av missionsförsamlingen som i hörnet har uppfört en ny predikantbostad. Det Didricssonska garveriet på båda sidor om Karduanmakargatan har jämnats med marken, en av byggnaderna har återuppstått på Gammelhus i Kvarngårdens förnämliga skepnad. Kyrkogatan har breddats betydligt sedan de gamla tingshusbyggnaderna försvunnit från sin plats. Två av de gamla rödfärgade byggnaderna, där så många brottslingar i gamla tider skramlat med hand- och fotbojorna, ha bevarats till eftervärlden. Själva tingshusbyggnaden har blivit hembygds museum och Tolvmansgården förgyller upp sommar-paradiset Krutudden. Det nya tingshuset blev en rätt så pompös stenbyggnad, gudskelov dock inte på höjden. Huruvida Tingshuset och Uplandsbanken lyckligt smälta in i den gamla omgivande bebyggelsen eller bryta av som flugor i kol är en fråga om smak och om smak ska man ju inte diskutera. Rådmannen C. J. Almqvists gård på Kyrkogatan, i vars bageributik gamla tiders östhammarspojkar tyckte att de voro enastående vitsiga då de frågade fru Almqvist hur mycket 2-öresbullarna kostade, är sig lik, men gamla bageriet utefter Snickaregatan kasserades av efterträdaren Johan Persson, som

byggde upp ett nytt inne på gården, där Hugo Wahlberg nu försöker att få den usla sockertilldelningen att räcka till. Rådmannen Mauritz Törnqvists gård, numera Norstedts, har föga förändrats, likaså järnhandlaren H. M. Janssons bostadshus, vars bottenvåning dock senare fått inrymma postkontor och Sigurd Forslöws grossistfirma.

Sjögatan kantades på 80-talet av gröna ängar; bebyggelsen bestod av snickaren Carl Carlssons tvåvåningshus där Kooperationen nu fått fotfäste, Anders Sundins lilla rödmålade stuga, som senare blev ett under somrarna livligt frekventerat »Strandkafé», och slutligen Didricssonska vagnsboden och stallbyggnaden vid torget. Nyttillkomna är Edhundska fastigheten och Eskil Söderholms åtminstone till dimensionen lilla fiskaffär. Hur länge Didricssons stall får stå kvar vet man inte, men så värst länge kan det inte bli. Stora Nygatans gamla fiskarstugor, till vilka sjön gick upp på 1860-talet, försvann före 1886, ett par flyttades upp till Nya stadsdelen, där de Lundmanska och Thunströmska ännu stå kvar. De gamla husen vid gatans sydliga ända stå kvar mer eller mindre uppförda och missionshuset har ombyggt i mera kyrklig stil. Nuvarande apoteksgården byggdes av Ivar Eriksson 1905 men inreddes till apotek först 1918. Forslundskas gården uppfördes av muraren A. Granqvist på 90-talet. Bagarmästaren Adolf Sundins villa är det sista nybygget vid gatan och har nyligen inköpts av provinsialläkaren Eric Sandstedt.

I Nordanvik är gamla Borgmästargatan ganska oförändrad, där stod tills för några år sedan på gamla Anders Erssonska gården ett av de få hus som överlevde ryssarnas mordbränder 1719, ett mindre timrat uthus byggt på 1600-talet. Leonard Ekvalls gamla bryggeri har skärmats för av »Nya Hotellet», som är Ivar Janssons tredje fastighet med detta namn. Den originelle brandvakten »Jacka-Pilts» lilla stuga är ombyggd, »fattighuset» med den i gamla urkunder figurerande »stenen i Nordanvik» som lär ha varit besvärlig för sjöfarten i gamla tider, finns kvar. På de förut rätt sankta stadsängarna har vuxit upp en ny stadsdel av modern förstadstyp och bebyggelsen har i år tagit ny fart särskilt vid Vintervägen.

På den bergiga skogsbacken västerut har vattentornet höjt sig ganska imponerande mot skyn. Det nya lasarettet har där fått en lugn, vacker och lämplig inramning av grönska och skog, liksom även epidemisjukhuset och hembygds museet. Där kommer vi åter till Kyrkogatan, som i enlighet med Bergvallska stadsplanen dragits ut till »mossen» och fått många nya hus bland vilka kan nämnas det Frisellska nästan industriella båtbyggeri och möbelsnickeriet. Söderut i de forna hagarna öster om repslagarbanan har nya välbyggda kvarter spirat upp.

Väster om repslagarbanan är vi inne på Nya stadsdelen och där finnas några gamla gårdar från 80-talet söder om kyrkan. De stå i respektlöst sneda vinklar mot nya stadsplanens raka gator och rektangulära kvarter och detsamma gör också de gamla stugorna, som sedan gammalt finnas kvar utefter den numera igenlagda Bodavägen som förr förband Kvarngatan med Sandikavägen. På trekvart mot stadsplanen placerade så sent som 1900 patronen N. O. Westerberg sin villa i backen ovanför Ekeblomska gården. Nybyggena i Nya stadsdelen kulminerade under åren 1900–1910 men avstannade först på 1930-talet. Numera tycks de enda lediga tomterna vara bergknallarna som på 80-talet dominerades av de båda väderkvarnarna av vilka den sydligaste 1902 ombyggdes till utsiktstornet »Café Utsikten», där vi, då seklet var ungt, firade vårens ankomst ibland i snålt nordanvader med kylande aprilsnö men ändå alltid med förhoppningsfullt vårhumör, sång och lyriska tal för våren.

Strandbilden är delvis ganska väl bibehållen tack vare att sjöbodarna vid Stångören och Sjötullen, Bleckslagargården och Zettermanska f. d. tullhuset ännu finnas kvar. Hagalund är sig likt från sjösidan, men strax bredvid fick stranden 1890 ett nytt utseende då rådmann Lundqvist började sin sågverks- och kvarnrörelse. På bergsklacken norr om ångkvarn uppförde »miljonären» och ingenjören Robert Fornmark villan Robertshill och badhuset,

vilket senare endast skulle få stå i 10 år mot en årlig avgift till staden av 10 kronor. Badhuset är också numera försvunnet, men villan har Linus Jansson övertagit och vid sjökanten byggt upp sitt i snabb utveckling varande båtbyggeri. Vid Societén har den gamla öppna verandan åt sjösidan inbyggts till tvåvåningsglasveranda. Musikpaviljongen tillkom under badanstaltens glansfullaste period, då Östhammars Tidnings grundare, rådmannen och bokhandlaren Algot Lindberg med makalös initiativrikedom bestred den ofta bekymmersamma direktörsposten i det kapitalsvaga badhusbolaget och tyvärr fick betala den förstklassiga regementsmusiken med egna medel liksom också de praktfulla fyrverkerier, varmed han i mörknande sensommarkvällar livade upp mera celebra societetsevenemang.

Det första varmbadhuset brann ned på ett par timmar 1897 men redan påföljande år stod det nya färdigt. 1894 byggdes den första kallbadhusbron från Sjölanderska tomten till Källörn, där kallbadhuset samma år uppfördes. Den gamla 64 meter långa bron spolades bort av en våldsamt nordostlig höststorm 1899 och följande vinter byggdes den nuvarande som blev 105 meter lång och fick sitt västra landfäste i Södra Tullportsgatans förlängning. Anbudet för bron löd på 1.173 kronor med vid behandling av ärendet på allmänna rådstugan visade det sig till allmän munterhet vara felsummerat på hela 200 kronor av byggmästaren M. Mattson, varför staden slapp undan med 973 kronor. 1894 inköptes det s.k. barklandet - gamla idrottsplan vid apoteket — av didricssonska garveriet för att förvandlas till ett prydligt strandparti men det blev i stället avstjälningsplats för sopor åtskilliga år framåt. 1914 anlades strandpromenaden mellan klapphuset och Sjötullen. Genom apotekare Wingårds energiska arbete — han insamlade 305 kronor — fick stan 1886 sitt första klapphus invid ångbåtsbryggan, det flyttades 1896 till sin nuvarande plats, från vilken det gamla, ruckliga öhrnska badhuset försvann 1894.

Ångbåtsbryggan byggdes redan 1855. Då fanns endast det lilla hamnmagasinet som numera står på Stångörn och blivit stenhuggarverkstad, men namnen på de dåtida större lastemottagarna står ännu kvar på innerväggarna. Det flyttades 1896 då det nuvarande hamnmagasinet byggdes, vilket på förslag av rådmannen Reinhold Sundberg fick ett »prydligare» utseende än vad som från början var beslutat. Flaggstången och regnskyddet är sålunda hans förtjänst. 1900 byggdes en träbrygga som tilläggsplats för ångsluparna »Tärnan» och »Victoria». Den låg parallellt med »stora» ångbåtsbryggan på dess södra sida vid början av den några år senare anlagda stenpiren och försvann då ångsluparna såldes. 1901 tillkom det nya hamnmagasinet, som numera disponeras av Mälardalens lantmannaförbund. Detta var från början avsett som kolmagasin för ångfartygen Östhammar I» och »Östhammar II». Samma år uppsattes de båda ensfyrarna med fast rött sken. Själva ångbåtsbryggan har under de senaste 60 åren reparerats och tillbyggt flerfaldiga gånger. 1886 beslöt allmänna rådstugan att »bryggan skulle nödtorftigt reparerats och järnplåten över pollaren lagas så att vattnet ej trängde igenom densamma».

Vad själva hamnen och farleden in till staden beträffar har sedan 1886 följande åtgärder vidtagits, vilka för överskådlighetens skull refereras i kronologisk ordningsföljd. 1890 utprickades farleden i Östhammarsfjärden in till ångbåtsbryggan på begäran av sjökaptenen Gustaf Lundin på ångfartyget »Östhammar». Utprickningen i Länsö sund hade tidigare verkställts på bekostnad av ångfartyget Östhammars rederi och Skedika gruvor, som med ångaren »Ljusne Jernverk» transporterade malm från Husbacken till Norrland men 1891 beslöt allmänna rådstugan, att Östhammars stad skulle betala hälften av kostnaderna. 1895 inköptes tillsammans med Hargs bruk ett mudderverk med vilket ångbåtsrännan samma år upprepades. 1896 fortsattes uppmuddringen innan mudderverket överlämnades till Hargs bruk, som ägde hälften. 1897 anslogs nödiga medel för en fackmässig undersökning av möjligheten att rensa upp Tuskötäppan och Länsö sund till 12 eventuellt 16 fots djup för att större fartyg än de som då kunde passera Länsö sund, skulle kunna anlöpa Östhammar. Den

företagna undersökningen visade att kostnaden för Tuskötäppans upprensning till 12 fots (=3,56 meter) djup vid medelvattenstånd skulle belöpa sig till 60.000 kronor och för ett vattendjup av 16 fot (=4,75 meter) 110.000 kronor. Båda alternativen avsåg en bottenbredd om 60 fot (=17,81 meter). För Länsösundets upprensning till 16 fots djup och 60 fots bottenbredd blev kostnaden 65.000 kronor. De båda sundens fördjupande till 16 fot skulle alltså dra en sammanlagd kostnad av 175.000 kronor, vilket ansågs vara en alltför stor summa för stadens dåvarande bärkraft. Det beslöts därför att hos regeringen begära att den genom Väg- och vattenbyggnadsstyrelsens försorg skulle verkställa undersökning och eventuell upprensning av farleden in till Östhammar.

1898 inköpes Krutudden (Alören) från Gammelbyhemmanen för planerad framtida utbyggnad av ångbåtsbryggan till djupare vatten. 1900 dryftade allmänna rådstugan ånyo ångbåtsbryggans förlängning ut till Krutudden. 1901 uppmuddrades ångbåtsrännan till 3,3 meters djup och 30 meters bottenbredd. 1902 framlades ett förslag om ångbåtsbryggans utbyggande till Krutudden för en kostnad av 67.000 kronor i samband med till Kungl. Maj :t inlämnad begäran om inkorporering av »örarna» och vissa delar av Gammelbyn. 1904 uppmuddrades hamnen på nytt och även under senare år har mudderverk varit igång bland annat i Nordanviken, där en välbehövlig motorbåtshamn åstadkommits.

Hamnen i Östhammar och farlederna till densamma har sålunda under de senaste 60 åren varit föremål för avsevärda förbättringar och ganska omfattande utvidgningsplaner. Dessa ha framförallt föranletts av de gång efter annan uppdykande järnvägsprojekten och de till dem knutna förhoppningarna om ett kommande uppsving för staden framför allt på det industriella området. Den första järnvägsfrågan inom den nu skildrade perioden dök upp 1896 då allmänna rådstugan tillsatte en kommitté för en planerad smalspårig järnväg »Harg—Östhammar». 1897 dryftades den då föreslagna bredspåriga järnvägen »Uppsala—Gimo—Östhammar» i samband med upprensningen av Tuskötäppan och Länsö sund eller kanske rättare sagt tvärtom, ty de var nog järnvägsplanerna som föranledde tanken på att få en farled som var segelbar för större fartyg. 1900 tillsattes ny järnvägskommitté. 1903 beslöt allmänna rådstugan att teckna 80.000 kronor i den då planerade smalspåriga järnvägen »Häver osund—Harg—Östhammar—Öregrund» med station i Östhammar vid hamnen i närheten av ångbåtsbryggan. 1905 dök det bredspåriga projektet »Rotebro—Östhammar—Öregrund» upp varför de smalspåriga projekten fick vila. 1913 hemställde arbetsutskottet för »Rotebro—Östhammar—Öregrund» att Östhammars stad skulle teckna 150.000 kronor, men allmänna rådstugan beslöt uppskjuta avgörandet i väntan på en liknande begäran från den likaledes bredspåriga »Uppsala—Östhammar—Öregrund». I november samma år beslöt staden teckna 150.000 kronor i bredspåriga »Uppsala —Östhammar—Öregrund», vars hela aktiekapital skulle bli 2.000.000 kronor. Pengarna skulle anskaffas medels ett 40-årigt amorteringslån. 1916 beslöts uppta ett lån på 300.000 kronor med vilket belopp järnvägsteckningen, vattentornet, kloak- och vattenledningarna skulle finansieras. Första världskriget satte emellertid stopp för den järnvägen, bolaget gick i likvidation och Östhammars stad återfick de satsade 150.000 kronorna jämte ränta.

En annan fråga som diskuterats väldeliga under de näste 60 åren är Stadshotellet, men det kunde kanske inte skada att gå ännu litet längre tillbaka i tiden. Den nuvarande hotellgården tillföll staden 1859 vid änkan Rydbergs bortgång och ansågs redan då vara så upprutten att det vore meningslöst att reparera den, varför det beslöts att byggnaden skulle rivas och nytt hotell uppföras för 6.000 kronor. 1860 upprevs detta beslut och reparationer företogs som gick löst på — 5.300 kronor! Under åren 1882–1889 uppgick reparationskostnaderna till 6.225 kronor. 1890 ansåg magistraten att det var ändamålslost att fortsätta med reparationerna och föreslog att nytt stadshotell skulle byggas i närheten av ångbåtsbryggan samt att byggnaden inte skulle bli alltför vräkig och kostsam men dock så stor att även »rådhuset där kunde inrymmas». En

kommitté tillsattes för att utreda frågan och inlämna förslag, vilket var färdigt 1891 då allmänna rådstugan beslöt att nytt stadshotell skulle byggas vid sjön mellan (gamla) lasarettet och ångbåtsbryggan (Nordanviken) för en beräknad kostnad av 25—30.000 kronor och ytterligare 5.000 kronor om hotellbyggnaden också skulle inrymma lokaler för rådhusrätten och magistraten (= rådhus). Följande år annullerades detta beslut och gamla hotellet reparerades för 3.174 kronor. 1894 byggdes nya ekonomibyggnader på den då utökade hotellgården för bortåt 7.000 kronor. Sedan dess har hotellets lokaler underhållits och moderniserats så långt det varit möjligt. Nu ligger stadshotellens blivande gestaltning åter i stöpsleven.

Belysnings-, avlopps- och vattenledningsfrågorna löstes på 1920- och 1930-talet. Skolbyggnadsfrågorna som varit aktuella under många år ha beträffande folkskolan äntligen fått sin lösning under det att kommunala mellanskolans öde fortfarande svävar i det blå.

Folkmängden har från 1886 stigit så sakteliga från 675 till 1.250 personer men den ekonomiska expansionen har varit så mycket kraftigare — stadens budget har stigit från omkring 9.000 till 228.000 kronor.

Denna kanske långrandiga men ändå mycket summariska och ofullständiga skildring av stadens utveckling under Östhammars Tidnings 60-åriga levnad visar att stadsborna ingalunda legat i ide utan målmedvetet och outtröttligt arbetat på att öka betingelserna för bättre levnadsförhållanden och större trivsel, men ibland ryggat tillbaka för de alltför stora kostnader som ett djärvare utbyggnadsprogram skulle ha medfört.

December 1946 Oskar Hellman signaturen "Bi de Vind"

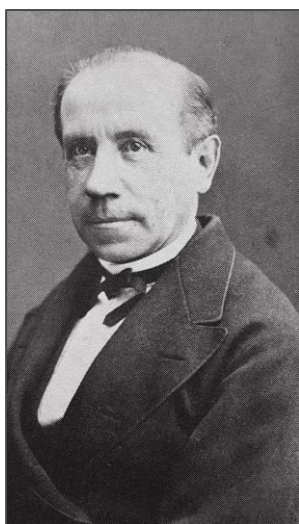
Den nya tiden bryter in Östhammar 1850 – 1930

Östhammar ” den uslaste stad man kan få se... obehagligt och otrefligt genom sitt hopträngda läge, hvilket ökas genom dålig polis. På ena sidan öfverhängande och fula berg och på den andra ligger sjön, så grund som ett träsk. Osnyggheten afmålad överallt ... Staden ligger såsom i ett stenigt Arabien, hvilken olägenhet äfven yttrar sig genom de tufviga gatorna”. Så kunde det låta år 1832 när universitetet i Uppsala skickade ut en ung filosofie studerande för att beskriva olika platser i Roslagen.

Vem skulle kunna tro att samma eländiga stad hade fått ordning på både gator och renhållning femtio år senare? Och inte nog med det, blivit en attraktiv kurort för både Stockholmare och Uppsalabor.

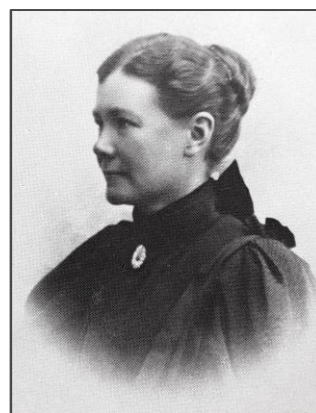
Författaren P A Fogelström låter sin anfader, skådespelare i Stockholm, visa upp en helt annan bild: ”Under några år hade Fredrik Deland tillbringat somrarna i Östhammar. Han hade trivts bra i den stillsamma staden. ... Uppslaget att välja Östhammar hade han fått när han läst en annons för stadens nyanlagda havsbadanstalt, som kunde erbjuda såväl kalla som varma bad av olika slag. Bad- och levnadsomkostnader var ytterst billiga ... Tillfälle till promenader gavs dels vid badanstalten på en planterad udde i Östhammarsfjärden, dels också i barrskog i stadens omgivning. ... Det var i juni 1884 som Fredrik första gången kom till Östhammar, efter en tolv timmar lång resa med ångfartyget Vaddö Kanal. Han hade beställt rum vid Drottninggatan, Stora gatan kallades den också, mitt emellan Hotell Rydberg och Rådhuset. ... Till en början ägnade han sig åt att lära känna den lilla staden med knappt sjuhundra invånare. Gatorna var inte många och ingen av dem stenlagd, alla hus utom kyrkan var av trä. Många av husen omgavs av ladugårdar och uthus och de flesta låg inklädda i grönska. Morgon och kväll drevs kreaturen mellan betet i bergen och ladugårdarna i staden. I de låga husen fanns förvånansvärt många verkstäder och butiker. Där arbetade garvare, snickare och målare, repslagare, sadelmakare och kopparslagare, krukmakare, guldsmed och urmakare, hattmakare och skräddare. Och där fanns specerihandlare, bagare och bryggare, järn- och manufakturhandlare och till och med en bokhandlare. Två väderkvarnar sköt upp över grönskan tillsammans med kyrktorn och rådhuset och takens skorstenar. ”

(P A Fogelström: Komikern, roman om en teaterfamilj. 1989)

Fredrik Deland

I Östhammar fann Deland inte bara bot för sin gikt, utan även kärleken på ålderns höst. Han gifte sig med bankföreståndaren på Uplands enskilda bank, Hildegard Hwass och de bosatte sig vid torget. De umgicks i stadens lilla societet med borgmästaren, kronofogden, läkaren och apotekaren. Allt vad de behövde fanns i staden och de följde med i vad som hände i Stockholm och världen genom att prenumerera på huvudstadsblad. Posten kom numera alla vardagar. Dessutom läste de den nystartade Östhammars Tidning som gavs ut av bokhandlaren och redigerades av klockaren.

Hildegard Hwass

Vid 1800-talets slut fanns alltså alla de delar som utgör det vi brukar kalla ett modernt samhälle i Östhammar. Invånarna var sedan århundraden tillbaka fiskare, hantverkare,

handlare och bönder. Staden hade givetvis kyrka och präst. Nu utvecklas också rättsväsende, förvaltning och sjukvård liksom kommunikationer. Till det kommer banker, fungerande postgång och en tidning.

Skolan var ett kapitel för sig. Den sköttes enligt tradition av prästerna och bestod mest av husförhör och kanske en smula läsning och skrivning. Men redan i början av 1700-talet väddar en kyrkoherde till borgerskapet om att anställa en "barnalärare". Men förslaget mötte motstånd, en borgare yttrade helt sonika: "Den som har barn i scholen må giva ut djeknepengarna, men vi som inga barn hava i scholen behöva intet underhålla någon barnalärare." Inte förrän i mitten av 1700-talet byggde staden sin första egentliga skola. Där fick en lärare ensam stå för undervisningen från de första grunderna till dess barnen slutade sin skolgång efter ganska få år. Först 1862 anställer staden sin första småskollärarinna - Jenny Liljeqvist - och 1927 tillkommer högre folkskola. Den blev kommunal mellanskola tio år senare och statlig realskola 1948. Lokalerna för de äldre barnen hittade man påpassligt nog i Societetshuset som bara hade öppet under sommarmånaderna.

Liberalismen, folkrörelser och frikyrkor

Liberalismen fick sitt genombrott i Sverige på 1820-talet. I den fanns tankar om skolor för alla och om att alla i samhället skulle ha rätt till bildning och kultur oavsett vilken klass eller grupp man tillhörde. Handeln skulle vara fri och kunna bedrivas utan restriktioner. Kvinnor skulle ha samma rättigheter som män när det gällde arv och hantverk och även en begränsad rätt att driva handel. De skulle också vara myndiga. Med liberalismen följde frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen, bildningsförbund och Kooperationen. Även Ling-gymnastiken får räknas hit. Östhammar påverkades i flera avseenden än skolans.

Frikyrkan kom till staden i slutet av 1870-talet med kolportören J. P. Östberg. I ett bönehus spred han P. P. Waldenströms och Evangeliska Fosterlands Stiftelsens läror om bl. a fri nattvard. Kyrkorådet reagerade starkt och skrev att Östberg visat: "Splittring och förakt för allmän gudstjänst och god kristlig ordning ... genom hans (Östbergs) införande av s.k. fria nattvardsföreningar, ett oskick, som hittills är oerhört." Rådet ställde Östberg inför ärkebiskopen. Rådet förbjöd även mormonerna att sprida sin lära, men kunde med tiden inte hindra att frikyrkorna etablerade sig i staden: Missionskyrkan, Pingstkyrkan Ebeneser och Frälsningsarmén byggde egna kyrkor.

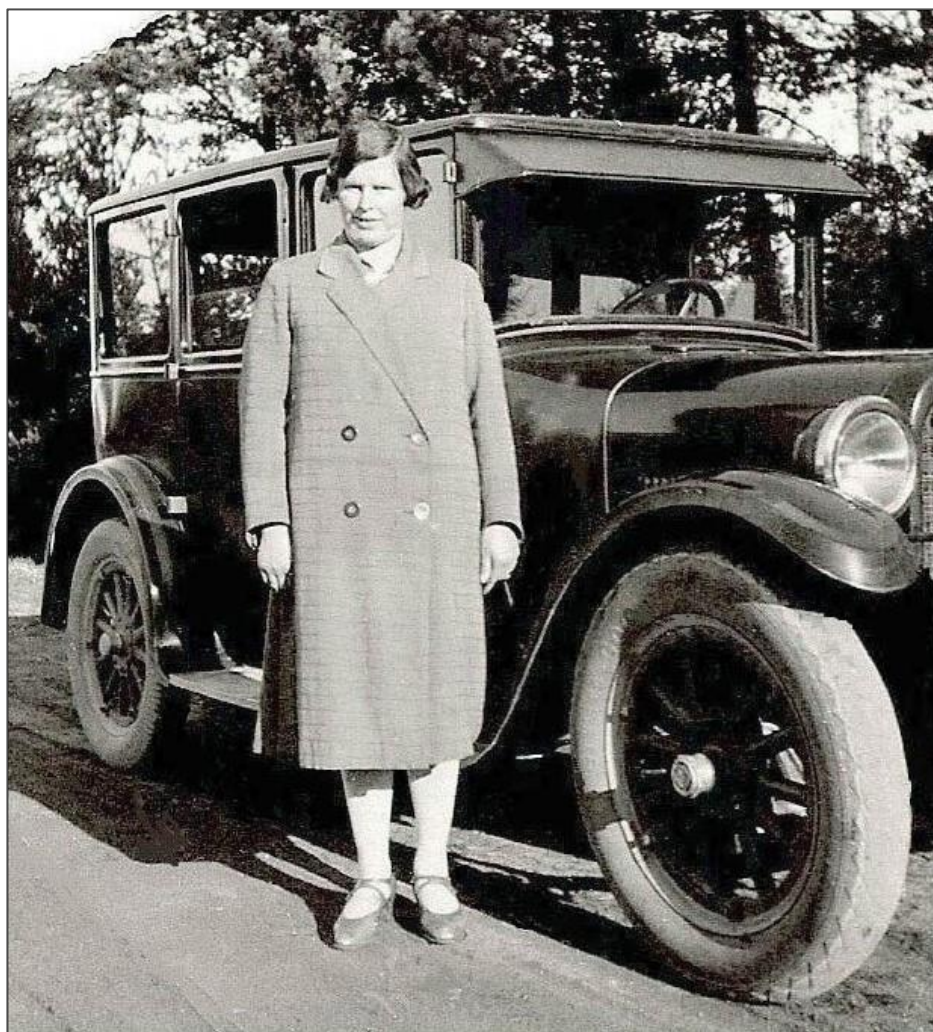
Nykterhetslogen Drottning Kristina bildades 1882 i Östhammar och fick genast en mycket stark ställning bland stadens invånare. Staden hade precis som landet i övrigt stora problem med att många invånare var slavar under alkoholen. Vid förra sekelskiftet var Karl-Gustav Blomgren var en förgrundsgestalt i logen. Sedemera resetalare och känd i hela landet. Logen verkade för

att skapa nyktra alternativ för kultur och fritidsaktiviteter, inte minst för barn och ungdomar.

Den arrenderade Krutudden en tid som bad- och festplats på sommaren och byggde ett ordenshus med bibliotek och stor samlingssal i korsningen Rådmansgatan-Smedjegatan för möten och andra aktiviteter på vintern. Det ersattes på 1930-talet av Storbrunn som också var biograf och teater. Invigdes 1935. Arrendet av Krutudden upphörde i mitten på 1940-talet.. Då byggde logen upp Gammelhus, ett stort parkområde med festplats och camping.

Före och efter första världskriget fanns det också ett starkt intresse för det egna landet och den egna hembygdens historia. Frösåkers hembygdsförening bildas 1925 på initiativ av handlaren Tor Schram. I början av förra seklet var Östhammar en stad i förvandling. Det gällde inte minst flera av stadens viktiga institutionsbyggnader. Mellan åren 1913 – 1926 renoveras både kyrkan och rådhuset och det byggs ett nytt bankhus vid torget, ett nytt lasarett, vattentorn och ett nytt tingshus. Staden får både vatten och el. Kommunikationerna till och från staden utvecklas och förbättras både till lands och sjöss. Trafik med bussar och droskor kommer i gång på 20-talet.

En av droskorna körs av en kvinna - Therese Forsman (1898–1998). I slutet av 1920-talet var stadens landsfiskal, veterinär och biografmaskinist trogna kunder. Körjournalerna finns fortfarande kvar i privat ägo. Nu kan man köpa bilar på Bilsta och Millers. Staden gör flera försök att få järnväg men den kommer aldrig närmare än till Harg och Gimo. På bilden ser vi Therese med en droskbil av märket Dodge 1928.